

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

In dit nummer:

MERKELIJK LEVEN **889**

A.L.Th. de Bruijne/
G.J. van Middelkoop
Geduld en niet forceren

MEDITATIEF **893**

A.J. Mol
Oneindig veel meer...

WANDELEN
MET GOD **894**

T. Schutte
De weg naar geluk

KERKGESCHIEDENIS **896**

H. Veldman
Keizer Karel V en de
kerkhervorming (6, slot)

KUNST **903**

Willem L. Meijer
Paul Klee:
Het mythische als masker

LIED VAN DE WEEK **907**

A, de Heer-de Jong
Lied 110

en verder...

Persberichten
Kerknieuws
Meegelezen

KERKELIJK LEVEN J.A.L.Th. de Bruijne en G.J. van Middelkoop

GEDULD EN NIET FORCEREN

Interview met dr W.G. de Vries

Vandaag het vierde van een reeks gesprekken die we voerden met vijf vroegere eindredacteuren. Dr W.G. de Vries werd geboren in 1926. Ruim veertig jaar was hij predikant: in Winschoten van 1951 tot 1956, vervolgens in Leiden tot 1963, in Helpman tot 1974, in Huren tot 1982 en tenslotte nog tien jaar in Zwolle-Centrum. Hij was geruime tijd voorzitter van de Mannenbond. In 1974 promoveerde hij aan de Theologische Hogeschool in Kampen op een proefschrift over de geschiedenis van de Gereformeerden in de jaren deftig: Calvinisten op de tweesprong. Langdurig was hij betrokken bij het werk voor De Reformatie. Van 1987 tot 1994 was hij eindredacteur.

Doelformulering 1983

In 1959 ben ik begonnen met het schrijven van enkele artikelen voor De Reformatie. Later werd ik vaste persschouwer naast ds F. de Vries. In 1982 hadden we problemen over de voorlichting, met name tussen Douma en Kamphuis. De verschillen van mening betroffen toen voor-

al de kijk op de kerk en de vragen rond samenwerking met anderen. Er is toen een Com-missie van goede diensten geweest, ds J.J. Arnold, ds C.J. Smelik en dr K. Veling. Deze stelde een nota op inzake de voortgang van De Reformatie. Er werd een compromis-formule gezocht om uit de impasse te raken.

- * Als lijn werd toen uitgezet: dat De Reformatie *wel actueel en hij de tijd, maar niet actualistisch en overhaast* zou schrijven;
- * dat ze zou *aansluiten hij de winst van her gereformeerde leven in her verleden en daarop voortbouwen, zonder dat verleden te verheerlijken of daarin te blijven ste-*
- * *ken;*
- * dat ze haar lezers zou *toerusten* met het oog op komende ontwikkelingen in en om de kerk; ze zou *verdiepend en reformerend en ook kritisch* inwerken op het gereformeerde leven;
- * dat ze aandacht zou geven aan de *verschillende fronten in de strijd der geesten: de moderne theologie, de Schriftkritiek, de verzwakking en ondergraving van het gereformeerde leven door bibli-*

KERNREDACTIE:

DRS. G. J. VAN MIDDELKOOP,
DRS. A. L. Th. DE BRUIJNE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DR. ER. DE BOER, DRS. B. BOS,
DRS. I. D. HAARSMA, DRS. P. HOUTMAN,
PROF. DR. B. KAMPHUIS,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES

MEDEWERKERS:

J. J. D. BAAS, J. M. DE JONG,
DRS. A. S. VAN DER LUGT,
DR. J. SMELIK, DRS. H. VELDMAN

REDACTIE-ASSISTENT:

H. PRINS, Dr. Damstraat 174, 8262 GJ Kampen.
Tel. (038) 3310886

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie. Postbus 24. 8260 AA Kampen

UITGEVER:

Print Media bv, Bedum Technische Realisatie
Scholma Druk bv, **Bedum**

ADMINISTRATIE EN ADVERTENTIES

Scholma Druk, postbus 7, 9780 AA Bedum
Telefoon D50 - 3013636 Fax 050 - 3012732
(o v v Reformatie)
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg
ING Bank 663092620

ABONNEMENT:

f 92,50 per jaar Studenten f 77,- per jaar
(binnenland) f 179,- per jaar (buitenland,
zeepost) Opzegging dient 1 maand voor
het verstrijken van het lopende jaar te
geschieden

Losse nummers f 2,50 (incl. Porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah
Tel (0521) 515946

ADVERTENTIES

Prijs f 0,95 per mm Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen

ISSN 0165-5191

cisme, 'bovenkerkelijke' evangelische bewegingen en nivellerende 'gereformeerde gezindte'-ideeën en verschraving en versmalling door naar binnen gerichte en op het verleden gerichte opstelling binnen de kerken;

- * en dat ze aandacht zou geven aan *het totale gereformeerde leven en de brede veelvormige faken* daarin.

Harmonische tijd

Een van hun aanbevelingen was, dat er voortaan een kernredactie zou functioneren. Daar ben ik toen in gekomen met Smelik en Veling. Dat ging voortreffelijk. We hebben jaren gewerkt, eigenlijk zonder moeite of spanningen. Het was een heel harmonische tijd. Er kwamen wel enkele conflicten, vooral over de kerk. Zo was er een polemiek tussen dr *M.J. Arntzen* en mij over de vraag: zijn alle gelovigen lid van de kerk? Deze periode staat tegen de achtergrond van de eerdere decennia, de jaren zestig en zeventig.

Bredere oriëntatie

Als ik terugkijk over de hele periode dat ik bij De Reformatie betrokken was, vind ik dat wij ons altijd behoorlijk georiënteerd hebben op alles wat er om ons heen gebeurde. Het verwijt dat we ons teveel op onszelf terugtrokken vind ik niet terecht. We besteedden aandacht aan de *Wereldraad van kerken* en de ontwikkelingen in de *nieuwe theologie*. Ook in de Jaren zestig. Trimp heeft toen al geschreven: we hebben echt een eigen taak naar buiten en die blijft. We waren niet alleen op herstel van het vroegere gericht, maar we hebben gereformeerde uitbouw gepleegd naar alle kanten. Uitbouw en opbouw in confrontatie met wat buiten speelde. Je kunt ook zeggen: *wat in de buiten-ver-*

band kwestie speelde, hing samen met wafer om ons heen gaande was. Er was sprake van relativering en een oecumenisch streven. Wat wij met ds Schoep en anderen meemaakten was algemeen in kerkelijk Nederland aan de orde. We waren niet bekrompen en eenkennig. Mensen als Trimp, Faber en Wiskerke en ook Van der Waal keken heel goed rond. Wij waren behoorlijk georiënteerd op buiten. Maar juist daarom hebben wij die buiten-verband kwestie gekregen, omdat we daarin tendensen zagen die in dezelfde lijn gingen.

Rust in de jaren zeventig

De periode van de jaren zeventig was een rustige tijd. Zonder veel echte spanningen en moeiten. Je was het wel niet altijd met elkaar eens. De vragen rond interkerkelijkheid hebben altijd een bepaalde rol gespeeld. Maar dat zette toen geen kwaad bloed. Er zijn toen wel discussies geweest in De Reformatie tussen Kamp-huis en Douma. Maar dat ging meer over de vraag: hoe *oriënteer je je nu vandaag*. Het had toen nog geen concrete toespitsing zoals later, toen organisaties werden opgebroken. Het was een rustige periode van consolidatie. Het evangelisatiewerk kwam op gang. Na de strijd van de jaren zestig kreeg je in de kerken een behoorlijke opbloei van positieve dingen. In de latere jaren zeventig kwamen er *verschillen* op: hoe moet je de kerk zien? Hoe moet je dat uitwerken in de richting van de samenwerking? Aanvankelijk was ik wel positief over het *Nationaal Evangelisch Verband*. Ik was blij dat mensen de goede lijn zagen. Zij wilden verder komen, ook kerkelijk. Maar later schreef een NEV-er dat hij van zijn leven nooit vrijgemaakt zou worden. We stonden eerst positiever tegenover een vorm van samenwerking, omdat je hoopte

dat dat ook tot kerkelijke stappen zou leiden. Maar ik ging er anders tegen aan kijken, toen die koppeling later werd losgelaten en men toch wel wilde samenwerken ook **als** anderen kerkelijk geen kleur wilden bekennen. Het GPV stelde eerst, dat je mensen kon toelaten als ze kerkelijk de eenheid wilden zoeken. Maar later heeft men dat laten zitten.

Pacificatie in de jaren tachtig

In de jaren tachtig werden de geschillen scherper. Heeft achteraf gezien de pacificatie-formule niet een aantal punten onder de tafel gehouden? Iedereen was tegen de gereformeerde-gezindte gedachte, maar verstonden we daar wel hetzelfde ander? En had de pacificatie niet iets in zich van: over de echte punten van verschil kan nu niet meer zo helder geschreven worden? Het was inderdaad een **compromis**. Later zijn daarover wel vragen gerezen. Maar we konden jaren goed met elkaar overweg. En zo bezien is het toch heilzaam geweest. Alle redacteurs schreven toch ook in De Reformatie. Er **was** een discussie over de interkerkelijkheid tussen Veling en Kamphuis. Het ging toen over de vraag of je dat formeel of materieel moel benaderen. De standpunten werden toen naast elkaar gezet, maar daaruit vloei-de geen bloed. De gedachte was toen, dat de situatie niet zozeer vroeg om het richting wijzen. In wat rustiger kerkelijk vaarwater is er meer convergentie, samenstemming. Er is dan ook meer ruimte voor diversiteit in de kopij. Onverbiddelijk stroomlijnen betekent vaak ook polarisatie. Met bepaalde diversiteit kon ik goed leven. We wilden toen echt bewust **het hele brede kerkelijke terrein bestrijken**. Niet node-Poos polemiseren. We waren voor de Gereformeerde Kerken bezig

en wilden **alles wat kan hij elkaar houden**. Net was echt ons doel om niet te polariseren. Er waren geen grote tegenstellingen, het was heel harmonisch. In 1987 trad Veling terug als eindredacteur. Ik werd toen zijn opvolger.

Ondergrondse ontwikkelingen

Hebben er, achteraf gezien, toen toch niet ondergronds een aantal dingen gezeten die we destijds niet in de gaten hadden? Met name inzake de ontwikkelingen bij de jeugd is dat het geval geweest. Wij hebben dat onderschat. Wie bereikten we met ons blad nog? We hadden een trouwe lezerskring, mensen die wisten wat ze deden en wat ze wilden. Maar die vergrijsde wat. De ondergrondse verschuivingen zijn later boven de grond gekomen. Daar zijn we wel van geschrokken. Er is veel meer verschoven dan we gedacht hebben. Je kwam weer de geest tegen **van de buitenverbanders**: de belijdenis niet zo serieus meer nemen en zo. Dat was een verontrustende zaak: wat gebeurde hier eigenlijk? Hadden we dingen anders moeten doen in de jaren zeventig en tachtig? Ik geloof het niet. Ik denk, dat we positief bezig zijn geweest: consolideren wat we hadden. We groeiden toch ook elk jaar met twee- à drieduizend? Het ging kerkelijk echt goed. Je mocht dan over interkerkelijke samenwerking van mening verschillen, maar je had wel een kerk waar je op terug kon vallen en die stevig in elkaar zat en waar heel veel dingen goed doorgingen. Ik kan niet zeggen dat we daarin misgestast hebben. In de negentiger jaren zag je aan de ene kant de eerdere opvattingen van Douma over kerk en samenwerking meer gemeengoed worden. Maar daar kwam iets anders bij: **een context van relativering**, die je zeker niet bij Douma had. Want Douma was

oer-gereformeerd. Al had je verschil over samenwerking met anderen, kerkelijk had je geen problemen met elkaar. Ik ben het ook niet eens met wie een introverte en zelfvoldane sfeer proefden in de kerken van de jaren zeventig en tachtig. Wij wilden kerkelijke eenheid met ieder die op de grondslag van Gods Woord wilde staan. Dat is niet kerkistisch: het gaat niet om het formele, maar om een **materiële** eenheid. Ik heb ook altijd gevonden, dat doorgaande reformatie allereerst in eigen leven moest plaatsvinden.

Moeiten in de jaren negentig

Ook **in** de jaren negentig wilden we nog zo breed mogelijk blijven. We wilden elkaar vasthouden ook in discussies. We hebben ons erg ingespannen om polarisatie te voorkomen. Toch ontstonden er nieuwe bladen naast De Reformatie. Daarnaast kregen we ook **moeilijkheden binnen de redactie**. De vragen rond de interkerkelijkheid gingen weer escaleren. Voor mijn gevoel werd daarmee het compromis van 1982 verlaten, waarin we hadden afgesproken dat **we** gereformeerde-gezindte-ideeën zouden afwijzen. We zaten niet meer op één lijn inzake de koers wat dat betreft. Daarom ben ik tenslotte uitgetreden. Zo heeft de **compromis-formule** van de pacificatie van 1982 uiteindelijk niet meer gewerkt. En dat is jammer, want er staan dingen in die ook nu nog goed zouden kunnen werken. Het geheim van de formule is wat Calvijn noemde: geduld hebben, **niet forceren**. We leven in een tijd waarin een nieuwe generatie opgroeit. Jonge mensen snappen vaak niet waar je het over hebt. Er zijn heel veel dingen die toch elke keer weer opnieuw neergezet en herhaald moeten worden. Jaag elkaar niet

in de engte. Dan kan ik best met zo'n formule leven. Hou het bij elkaar waar je kunt. Dat wil niet zeggen dat je vaag bezig moet zijn en de scherpe kanten eraf haalt. De formule van 1982 is toch ook heel duidelijk. En er is in het kerkelijk leven alle reden om **duidelijk** te zijn.

Taak van De Reformatie

Mijns inziens was de taak van De Reformatie: de boel bij elkaar houden op een goede manier. Niet afschrijven wat niet nodig was. Dat vond ik ook de kracht van het blad, hoewel sommige mensen dat slap vonden. De mensen bij elkaar houden op gereformeerde basis. Maar dat wel door goed leiding te geven. En *leiding* geven betekent altijd, dat de mensen je na moeten kunnen rekenen. Hen niet slaafs laten navolgen. Echte leiding betekent dat je mondige mensen aanspreekt. En die kunnen dan ook reageren eventueel. En ik dacht dat we toen aardig in het centrum van onze lezers stonden. En dat is nog zo. De Reformatie heeft dan ook een enorme taak en mogelijkheden. Ik vind dat er vandaag heet veel goede dingen in De Reformatie staan. Er staan ook dingen in waar ik het niet mee eens ben. Ik vind wel, dat het teveel een vrije tribune is. Naast heel stevige artikelen ook wat losse flodders. Ik vind het een beetje gemengd. Ik vind er weinig beleid in. Er is geen duidelijke koers: waar ben je met het blad aan toe? Ook vandaag is het nodig dat er goed leiding in de kerken gegeven wordt. Concreet denk ik dat De Reformatie vooral ook goed moet letten op de grote evangelische zuigkracht die onze beste catechisanten vandaag sterk ervaren. Het is zeer nodig dat wij een wervende gereformeerde vroomheid laten zien.

Persberichten:

Nieuwbouw De Wijngaard.

De Wijngaard krijgt toestemming voor vervangende nieuwbouw locatie Bosch en Duin en voor de bouw van een dependance bij het gereformeerd centrum voor wonen en zorg Arendhorst te Assen.

De staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, mevrouw A.M. Vliegthart heeft ingestemd met de bouw van een dependance met 30 bedden voor psychogeriatrische bewoners bij het gereformeerd centrum. Tevens gaat ze akkoord met de vervangende nieuwbouw van 46 somatische bedden op de locatie De Wijngaard te Bosch en Duin als consequentie van haar besluit om 30 bedden in Assen in de vorm van een dependance te bouwen.

De directie wijst er met nadruk op dat de landelijke functie van De Wijngaard een belangrijke rol heeft gespeeld en dat de erkenning is afgegeven dat deze bedden ook landelijk ingezet kunnen worden.

Deputaten Kerkmuziek

In de lijn van de besluiten van de synode van Leusden willen deputaten Kerkmuziek zich dit jaar en in 2001 met name richten op het selecteren van liederen uit drie bronnen: Liedboek voor de Kerken, liederen uit eigen kring en overige liederen. Voor de categorie 'liederen uit eigen kring' is inmiddels al een royale keuze aanwezig: meer dan 400 liederen uit eigen kring werden ontvangen!

Wanneer er dichters of berijmers zijn die overwegen om eigen liederen in te zenden, dan is het gewenst, wanneer dat binnenkort gebeurt. Met name wordt hierbij gewezen op eigen liederen voor kinderen en voor jongeren, alsook op andersoortige liederen, bijv. refreinliederen. Uw inzending wordt op prijs gesteld.

De liederen kunnen gezonden worden naar: Deputaten Kerkmuziek, p.a. drs. H. Kisteman. Zonnehof 33, 7772 GA Hardenberg.

Giro 550

Info: 055 3663339

Vluchtelingen
reizen altijd
last minute

ZOA
VLUCHTELINGEN ZORG

Efeziërs 3 : 20,21

meditatief

adres

Als je een brood nodig hebt ga je naar de bakker.
De fietsenmaker kan je band plakken.
En bij de fotograaf moet je wezen om je foto's te laten ontwikkelen.
Welke kijk hebben wij op God wanneer we gaan bidden?
Is Hij het goede adres voor al onze moeiten en noden?
Je kijkt op God bepaalt je bidden.
Vertrouwen in Hem is een sterke bodem onder je gebed.
Je klopt aan bij God. omdat je weet dat je het beste adres hebt gevonden.
Oog hebben voor God maakt dat je rustig je ogen dicht kunt doen.
Hij weet waar we het moeilijk mee hebben.
Hij Reeft in de gaten wat we nodig hebben.

tobben

Wij maken allemaal wel eens dingen mee waardoor we aan het twifelen raken.
Een rustig leventje kan zomaar omslaan in paniek en angst.
En dan gaan we aan het tobben.
Hoe komen we hier weer uit?
Waarom moet ik dit meemaken?
Waar is die machtige God? Is Hij er wel? Geeft Hij echt om mij?
Kan ik die zorgen van mij werkelijk bij Hem kwijt?
Ben ik wel een goede gelovige, een echt christen?
Een druilerige mist zakt over ons leven.
Het zicht op God raakt vertroebeld.
Het bidden wordt zo moeilijk.

Vaak wordt dat getob veroorzaakt doordat we te veel naar binnen kijken.
Wie ben ik voor God? Waarom overkomt dit mij?
Lieve lezers, KIJK NAAR BOVEN!

opmerkelijk

Wie zichzelf kent moet erkennen dat zijn dankbaarheid voor God vaak magertjes is.
Onze inzet voor onze medemens is niet zo groots. Onze liefde schiet tekort.
Ja, we hebben de mogelijkheid in ons om zwaar te zondigen.
Onze natuur kan ons laten verworden tot moordenaar, overspeler, roddelaar.
Maar God doet machtige dingen.
Hij is tot grootse wonderen in staat.
KIJK OMHOOG!
Dan zie je heerlijke dingen in je leven. Geweldigere dan je ooit gedacht had.
Wonderlijker dan je zou verwachten. Zeer opmerkelijk.
Merk ze op.

van binnen

Zie je liet gebeuren? Heb je er oog voor?
God is aan het werk. Kijk maar. Ook naar jezelf.
Aan de overkant woont die eenzame buurvrouw : je laat haar niet zitten.
Je zorgt voor haar.
Hoe kan die akelige puber zich ontwikkelen tot een mild christen?
Om welke reden doet de zakenman niet mee met die fraude?

Dat zijn allemaal werken van Gods Geest.
Nog veel meer machtige werken doet Hij.
De Geest maakt stenen harten tot warmbloedige liefdevolle harten.
Wonderlijk werk binnen in ons.
Werk van binnen dat eruit komt.

kijk omhoog

Door dat werk van de Geest zijn bidders geen tobbers.
Ze mogen weten dat de Vader oneindig veel meer kan doen dan zij bidden of beseffen.
Diep verdriet kan er zijn hij kinderloosheid.
Geschokt ben je bij plotseling ontslag.
Wat een ontsteltenis wanneer je kind ongeneeslijk ziek blijkt te zijn.
Richt je hart op Gods troon.
Roep naar de hemel.
Dat is : boven jezelf uit bidden.
Zelfs ons bidden haalt het niet.
Net zo blijft ons beseffen ergens steken.
Maar...

Vader geeft het beste, ONEINDIG VEEL MEER...
In liefde ziet Hij op ons neer.
Zijn liefde, wat wil je nog meer?

Ds. A.J. Mol is predikant van de Gereformeerde Kerk te Winsum (Gn.)

wandelen met God

~~Het~~ gaat goed met ons land. De economie floreert als nooit tevoren, de huizenprijzen zijn tof mega-hoogte gesfegen en ook Jan Modaal heeft zijn aandeel in de aandelen.

Maar kun je zeggen: 'Gelukkig is het land...?'. Welvaart went snel.

Wanneer mijn buurman me zijn nieuwe auto laat zien, krab ik achter mijn oor. Maar ja, hij werkt er ook keihard voor. Hij moet wel. De concurrentie drijft zijn bedrijf op.

Welvaart heeft ook een keerzijde. En of je daar nu gelukkig van wordt...

Op zoek naar geluk

Je kunt op vele manieren gelukkig zijn.

De een zoekt zijn **geluk** in een zo gezond mogelijk **leven**.

Op tijd naar bed, Becel op tafel en verse groenten in de pan. De hoeveelheid 'light'-producten is al niet meer te tellen.

Een ander sport zich suf en brengt zijn vrouw drie keer per week naar fitness.

Je wil toch straks op het strand met je vetrolletjes niet voor schut staan. Strak in het vel geeft je een veilig en gelukkig gevoel. Maar ja, voordat je zo gelukkig bent...

Altijd maar werken voldoet ook niet.

Je werkt allebei en dat geeft ruimte voor een aantal vakanties per jaar.

Als ik je op de man af vraag, zeg je: 'ja, eigenlijk doe ik het daar nu allemaal voor.'

Je leeft van vakantie tot vakantie

steeds voort...

Dan ben je in je element, dan voel je je gelukkig.

Geluk, je moet er vaak naar Toen.

Er hard voor werken.

Geluk is niet te koop, hoewel... Veel mensen betalen een hoge prijs voor een beetje geluk.

Paradijs

Daar komen we met z'n allen vandaan.

Uit die droom-mooie hof, waar we het volmaakte geluk proefden.

Want onze God was daar bij ons en Zijn leven lachte ons toe.

Maar ook toen al wilden we meer dan Hij ons bood.

Waarop God ons het paradijs uitzette: **we** werden verbannen naar de woestijn.

Woestijn

Zó tekent Jesaja ons leven **buiten** het paradijs.

Het leven zonder God.

Een doodse, dorre wereld.

Met een brandende zon en een kurkdroge keel.

En zeg nu eerlijk: dat herken je toch?

Voor veel mensen is het leven ontstellend zwaar.

Ik lees over veel **pubers** die een anti-depressiviteits-cursus volgen...

Zonder God is het leven dor en doodse.

En ligt daar het antwoord niet op de vraag:

Waarom zijn mensen zo gretig op zoek naar geluk?

Is liet niet omdat het leven hier eigenlijk zo schrijnend weinig biedt?

Je moet er daarom **zélf wal** van maken.

Geluk, dat hen je uiteindelijk **zélf**.

Geluk, dat ben jij in je strakke vel.

Geluk, dat ben jij in de fitness-room.

Geluk, dat ben jij bronskleurig terug van vakantie.

Geluk, dat ben jij met je **huisje-boompje-beestje**.

Geluk, dat ben jij met je gezonde kinderen.

Lichamelijk gehandicapt...

Hoor eens hoe God ons ziet.

Hij typeert de inwoners van de woestijn als Lichamelijk gehandicapten.

Jesaja ziet blinden: ze kunnen **van** zichzelf niet zien.

Hij ziet doven: hun oren zitten dicht.
En daar zitten verlamden langs de wegen:
ze kunnen geen kant op.
Ook zijn er stommen: ze kunnen geen woord uitbrengen.

... en dat zijn wij!

Zo waren wij er aan toe.
Herken je je in die blinde, die dove. Die verlamde en die stomme? Maar hoe dan?
Deze mensen zijn op een bepaalde manier gehandicapt:
Neem nu die blinde: hij heeft uitstekende ogen,
Maar hij ziet zijn God niet..

Die dove hoort echt alles,
maar zijn oren staan niet open voor Gods Woord.

En die stomme: hij kan heus wel praten.
Maar hij gebruikt zijn mond niet tot eer van zijn God.

Die verlamde kan echt wel lopen.
Maar één kant loopt hij niet op: die van God.

Geestelijk gehandicapt

Eigenlijk zijn we dus geen lichamelijk maar geestelijk gehandicapt...

Zó zijn wij er aan toe. zonder God, zonder Zijn Geest.
Ontstellend hulpbehoevende mensen.
Als je het maar door hebt.

En dát is nu juist het probleem voor veel mensen.

Zij hebben het niet door, **want** ze kennen God niet.

In- en Intriest, loch?

En dus proberen ze buiten God om gelukkig te worden.

Maar zou dat lukken, in een woestijn?

Terwijl je zelf blind, doof, stom en verlamd bent?

Geneesheer Jezus

Hoeveel gehandicapten heeft Hij niet onder handen gehad.
Blinden kregen zicht op het leven
Verlamden kwamen in de benen
Doven hoorden ineens talloze geluiden
En stommen leerden hun stem gebruiken.

Jezus maakte ontzaglijk veel mensen gelukkig.
Ze juichten en jubelden erover.
Maar wat is gelukkig?
Niemand **wist** beter dan Hij dat het echte geluk ver weg was.
Zo ver de hemel is boven de aarde, zó ver weg.

Jezus wist, dat Hij de deur naar het paradijs weer moest openbreken.

De weg naar het Geluk liep via de Via Dolorosa.

Jezus werd Bloed-donor.

Met Zijn eigen bloed mocht Hij terugkeren naar het heiligdom in de hemel.

Zo baande Hij voor ons de weg om weer bij God te komen.
De weg van het eeuwig geluk.

Gebaande weg

Hij heeft die weg voor mij aangelegd.

Het echte geluk hoef ik niet te zoeken.

Ik zoek wel vaak, maar het is zó tevergeefs.

Jezus leert mij:

Ik weet dat jij dorst hebt... en 't is geen wonder

In een woestijn.

Kom achter Mij aan.

Ik zal je dorst lessen, voor eeuwig.

Achter Mij aan kom je

Uit de woestijn

terug in het paradijs.

Geloof ik dat?

Ik, met alle mogelijkheden om vandaag 'gelukkig' te worden?

Wil ik hier aan?

Jezus volgen: het lijkt zo eenvoudig.

Maar misschien is dat wel het moeilijkst:

Om die eenvoudige weg te gaan.
Geluk: het ligt eigenlijk binnen handbereik.

Maar heb ik, blinde daar goed zicht op?

Heb ik, dove, daar oren voor?
Kom ik, verlamde, daarvoor in de benen?

Ga ik, stomme, mijn Heiland erom bejubelen?

Ja, hoe is mijn geestelijk peil nu eigenlijk?

Ds. T. Schutte is predikant van de Gereformeerde Kerk te Putten

KERKHERVORMING (6, slot)

de machtigste man van de 16e eeuw –
Gods gevangene!

*Een godsdienstoorlog die van Karel V deze naam
niet mocht hebben.*

*Een onbetwistbare overwinning – jawel, maar die
bood de keizer geen enkele oplossing.*

*Een godsdienstwet van dezelfde keizer die zelfs door
roomsen niet geaccepteerd werd.*

*Een paus die de keizer geen eigen religiepolitiek
gunde,*

*Een godsdienstvrede die Karel V niet meer mee wil-
de maken.*

*We hebben hef over de laatste energieke pogingen
van Karel V om zijn Duitse rijksgebied naar zijn hand
te zetten. Maar waarin ondanks militaire overmacht
de gewenste vrede niet binnengehaald wordt. De
keizer trekt zich terug uit het openbare leven om zich
voor te bereiden op zijn sterven.*

*Maar was hij niet de man die in zijn tijd geen machti-
ger collega gekend heeft?*

*En toch: hoe heeft God deze man laten worstelen,
zodat hij zijn doel nimmer bereikte!*

*En waarom dan niet? Kunnen we instemmen met
Groen van Prinsterer? Hij schreef over Karel V:*

*"Doch hij heeft het werk Gods in zijne dagen mis-
kend en bestreden."⁶³*

De ware bedoelingen van Karel V

Als in 1546 de Rijksdag van Regensburg wordt gehouden, lijkt de toekomst voor de protestanten nog niet echt bedenkelijk. Tenminste volgens eigen waarnemingen. Immers, er wordt nog eens weer over het thema van de rechtvaardiging gesproken tussen roomse en reformatorische theologen. Maar het levert geen wezenlijke toenadering op. De

eerste twijfel aan de goede bedoelingen van de keizer steekt de kop op na de gruwelijke moord in Duitsland op een Spaanse Lutheraan – door diens fanatieke roomse broer! – waartegen Karel V geen strafzaak laat openen!" Dit gegeven, versterkt met de aanhoudende berichten over troepenwervingen door paus en keizer, maakt de leiders van de Schmalkaldische Bond steeds wantrouwiger. Op de rijksdag vragen ze de keizer naar

kerkgeschiedenis

het doel van deze dure bewapeningsacties, 12 juni. Hij komt er na vier dagen openlijk voor uit: Ze zijn bedoeld om 'overeenkomstig het recht en uit hoofde van zijn gezag op te trekken tegen ongehoorzame vorsten'.⁶⁵ En van de andere vorsten eist de keizer neutraliteit! Maar, za men vragen, gaat het hem om alleen maar een paar 'ongehoorzame vorsten' af te straffen die bepaalde rijksregels aan hun laars lappen? Wat is de werkelijke reden voor deze oorlogsvoorbereidingen? In een brief aan zijn zuster Maria, landvoogdes in de Nederlanden, had Karel V het al op 9 juni uitgelegd: "Als we nu niet zouden optreden, dan liepen alle bevolkingsgroepen van Duitsland gevaar van het geloof af te vallen en ook de Nederlanden. Nadat ik dit alles overwogen en nog eens overwogen had, besloot ik een oorlog te beginnen tegen Hessen en Saksen wegens het verbreken van de binnenlandse vrede te beginnen met de hertog van Brunswijk en zijn land. En hoe wel dit voorwendsel niet lang zal kunnen verhelderen dat het om de religie gaat, zal het tenminste toch dienstig zijn om de afgedwaalden te isoleren."⁶⁶ De keizer wil opzettelijk de indruk vermijden dat het een godsdienstoorlog wordt. Want, als het alleen maar gaat om een paar 'ongehoorzame vorsten' kan de keizer zelfs verzekerd zijn van steun van enkele protestantse vorsten! En die wil hij niet graag in het kamp van zijn tegenstander doen belanden door de werkelijke achtergrond nu al bloot te

leggen. En dan gaat het nog niet eens om de steun van Maurits van Saksen, die om geheel persoonlijke belangen de kant van de keizer kiest.

Oorlog: protestanten eerst vernederd

Nadat de keizer de rijksban over Saksen en Hessen heeft uitgesproken, zijn het toch de leden van het Schmalkaldisch Verbond die als eerste de kans krijgen om met een sterke legermacht Zuid-Duitsland onder hun controle te krijgen. Maar ze durven het niet aan om een stevige aanval uit te voeren op Regensburg, hoewel ze een groter leger hebben dan de keizer! Het loopt uit op een eindeloos manoeuvreren. Maar aan dat verhaal komt een eind doordat Maurits van Saksen (samen met Ferdinand, de broer van de keizer) het keurvorstendom Saksen binnenvalt. Daardoor verlegt het oorlogsterrein zich naar het noorden en krijgt de keizer – gesteund door pauselijke troepen – de alleenheerschappij in het zuiden. Zuid-Duitsland valt hem eigenlijk zo in de schoot. En nu blijkt hoe 'genadig' de keizer is: hij laat de protestantse steden in het zuiden wel hoge bijdragen betalen aan de oorlogvoering, maar hij vernietigt hen niet. Hij laat hun zijn genadige oppermacht voelen, zoals de twee gezanten van de stad Ulm: dezen moeten een half uur lang voor de keizer op de knieën liggen zonder een blik omhoog te mogen werpen!

Paus laat keizer in de steek

Maar de totale overwinning heeft Karel nog niet binnengehaald. En het lijkt zelfs nog te mislukken ook. Want paus Paulus III roept eind januari 1547 zijn troepen terug uit Duitsland. De kerkleider riet met lede ogen

aan dat zijn eigen machtspositie in gevaar komt door de overwinningen van de keizer. En tegelijk vindt de paus het zeer bedenkelijk dat de keizer straks toch nog een 'eigen' Duitse concilie laat beslissen over de godsdienstige kwesties. Het concilie in Trente is immers het enige adres waar de waarheid wordt vastgesteld. Maar ook hier zijn de 'kerkvaders' beangst geworden voor de toenemende macht van de keizer. Trente ligt namelijk wel in het geografische Italië, maar politiek behoort de stad tot het territorium van het Duitse rijk! Het is voor de kerkelijke leiders intussen een goed excuus dat de pest weer eens epidemische vormen lijkt aan te nemen. Zo besluiten de bisschoppen hun concilie naar Bologna over te plaatsen. En Bologna behoort tot de Kerkelijke Staat... Alleen de Duitse bisschoppen trotseren de pest door in Trente te blijven. Trouw aan hun keizer.

Karels 'definitieve' overwinning

Karels boosheid over paus en concilie spoort hem aan om in het noorden van Duitsland zo snel mogelijk orde op zaken te stellen. Daar staat Maurits van Saksen er bepaald niet sterk genoeg voor in zijn strijd tegen zijn keurvorstelijke familie. Want keurvorst Johan Frederik krijgt veel steun van Noordduitse vorsten en steden. Maar ondanks het feit dat de keizer ziek is – hij lijdt aan jicht en aan een blaas-aandoening – trekt hij in ijlmarsen op naar de Elbe. Op zondag 24 april 1547 komt het tot de slag bij Mühlberg, waar tot veler verrassing het keurvorstelijke leger totaal verslagen wordt door knappe acties van de keizerlijke ruitery onder leiding van de 40-jarige hertog van Alva. Keurvorst Johan Frederik wordt gevangen genomen en door Alva

voor de keizer geleid. Hij wordt na enige tijd wegens majesteitschennis en ketterij ter dood veroordeeld, maar de keizer laat weer zijn 'genade' zien door de straf niet uit te voeren. Johan Frederik moet bij de capitulatie van Wittenberg (19 mei 1547) behalve het grootste deel van zijn land ook zijn keurvorstelijke waardigheid afstaan. Toch weigert hij standvastig de besluiten van het concilie te zullen aanvaarden. Hij blijft daardoor de gevangene van de keizer. Na enkele maanden krijgt hij gezelschap van Philips van Messen die in zijn argeloosheid heeft gemeend de keizer gratie te vragen voor zijn zonden en opstandigheid. Daarmee is de politieke macht van de Duitse protestanten binnen enkele maanden helemaal uitgeschakeld. Het Schmalkaldisch Verbond moet worden opgeheven. De scheldkanonnades via liedjes en pamfletten deren de keizer niet, ook al wordt hij afgeschilderd als 'de slager uit Vlaanderen'.

De keizer mag zich op dat moment de machtigste man van Europa noemen. In Engeland is op 28 januari 1547 Hendrik VIII gestorven en zijn opvolger is een zwakke jonge prins: de 10-jarige Eduard VI. In Frankrijk overlijdt op 31 maart 1547 Frans I en zijn opvolger is de weinig zelfstandige Hendrik II (getrouwd met de gewiekste Catharina de Medici).

Bij Luthers graf

Op een dag in 1547 staan Karel V en Alva in de Slotkerk te Wittenberg. Daar had op 31 oktober 1517 het startschot van de reformatie geklonken. Nu ligt Luthers lichaam er al een jaar in de kerk begraven en de macht van de reformatiebeweging is bedwongen! Alva stelt zijn keizer voor om het lichaam van Luther op te graven en te verbranden. Maar Karel V wil er niets van

horen. Zijn antwoord is helder: "Tk voer geen oorlog tegen de doden, maar tegen de levenden! Verontrust de doden niet."⁶⁷

Karel V kan na zijn overwinning weer denken aan zijn grote ideaal van de universele monarchie die de hele Europese christenheid omvat. **Maar** helaas, de paus wil er niet aan. "De twist tussen keizer en paus, die nu uitbrak, was de redding van het Duitse Protestantisme in haar hoogste nood." Een toch wel ontdekkend oordeel van de rooms-katholieke (!) kerkhistoricus H. Jedin, dat door veel van zijn geloofsgenoten is overgenomen."

Rijksdag en Interim

Het plan van de keizer om de protestanten na hun onderwerping te dwingen naar het concilie in Trente te gaan kan niet worden uitgevoerd nu de meeste bisschoppen naar Bologna zijn vertrokken. Daardoor wordt de nieuwe Rijksdag van Augsburg (1547/148) een heel belangrijke voor zowel Duitsland als voor de relatie tussen keizer en paus. Karel V gaat nu werken aan een eigen, zij het tijdelijke, oplossing van de godsdienstige verdeeldheid. "Tijdelijk: totdat namelijk een concilie een definitief standpunt bepaalt. Via een kleine, gemengde commissie – en na veel onderhandelingen – komt een regeling tot stand die de naam *Interim* (= tussentijd) zal dragen. Het geheel komt neer op een niet onbelangrijk te achten terugkeer naar de roomse kerkleer en kerkelijke praktijk. Men kan het Interim zien als een belijdenis die qua opbouw veel overeenkomst vertoont met de Augsburgse Confessie. In 26 hoofdstukken spreekt het over thema's als de mis en het misoffer, de gedachtenis aan de heiligen en de doden en over de ceremoniën. Inzake de leerstukken van de rechtvaardiging en de

vrije wil zijn er formuleringen gekozen die een zeker compromiskarakter dragen, maar met betrekking tot de mis en de kerkregering krijgt men geen of weinig nieuws te horen. Het enige dat wel telt is de voorlopige (dus tijdelijke) toestemming voor het priesterhuwelijk en de viering van de eucharistie onder beide gedaanten, ook wel de lekenkelk. Over allerlei andere zaken zoals de kerkelijke goederen die in handen van wereldlijke vorsten waren overgegaan wordt niets geregeld. De rooms-katholieken hebben dan ook grote moeite met het Interim. De keizer stelt hen echter gerust door te verklaren dat zij gewoon katholiek kunnen blijven.

Gevolgen voor de protestanten

Het Interim – hoe omstreden ook – betekent voor de reformatische predikanten een bijzonder moeilijke tijd. Ruim 400 van hen vluchten naar veiliger oorden. Zo bijvoorbeeld Martin Bucer uit Straatsburg die op uitnodiging van aartsbisschop Thomas Cranmer zijn werk in Engeland weet voort te zetten. Hij waarschuwt zijn vroegere gemeente scherp tegen het Interim. De achterblijvers, met name de 'gewone' gemeenteleden, protesteren tegen deze keizerlijke regeling door thuis te blijven als de mis weer wordt bediend. Ze luisteren graag naar liedjes met bewoordingen als: "Vertrouw het Interim niet, daar staat de duivel achter!"⁷⁰ Tegen hun verzet heeft de keizer geen echt machtsmiddel.

We gaan hier nu voorbij aan de ernstige problemen die dit Interim veroorzaakte onder de leiders van de protestanten. Een groep volgelingen van Luther onder aanvoering van de onbuigzame Matthias Flacius stond scherp tegenover Melanchthon

die in hun ogen veel te toegeeflijk was in zaken die hij 'adiaphora' (= middelmatige dingen) beschouwde.

De opstand van de vorsten

Er wordt in 1550/151 weer een rijksdag gehouden in Augsburg. Een belangrijke omstandigheid is het aantreden van een nieuwe paus in de persoon van **Julius III**. Deze staat positief tegenover de keizer en wil eraan meewerken dat de Duitse protestanten alsnog naar Trente komen om op het (te heropenen) concilie hun stem te laten horen."

Maar voor het overige krijgt Karel V te maken met toenemend verzet van de Duitse vorsten. En dan niet vanuit Noord-Duitsland, wat vanwege de godsdienst te verwachten is, maar ook vanuit het roomse Beieren, waar men van de **Habsburgse** machtsaanspraken niet echt gediend is. In Noord-Duitsland zijn de meeste ogen gevestigd op de stad Maagdenburg, waar de stedelijke autoriteiten nog steeds het Interim niet hebben doorgevoerd. Hier gaat de nieuwe keurvorst van Saksen, Maurits, zijn nieuwe 'spel' tegen de keizer spelen. Hij begint namelijk onderhandelingen met de nieuwe Franse koning Hendrik II, maar laat de keizer in de waan dat er in alles op Maurits te rekenen valt. Want de keurvorst slaat – op verzoek van de keizer – het beleg om Maagdenburg om het met de rijksban te straffen. In het geheim haalt Maurits ook de betrekkingen weer aan met verschillende protestantse vorsten, waaronder zijn zwager Willem van Hessen, de zoon van de nog steeds gevangen gehouden landgraaf Philips. Als Maagdenburg capituleert komt er van strafmaatregelen helemaal niets! En ondertussen is het contact met Frankrijk uitgelopen op een waar

akkoord: het verdrag van Chambord (15 januari 1552). Daarbij belooft Hendrik II financiële hulp bij een aanval op de keizer in ruil voor toezeggingen dat hij de (tot het Duitse rijk behorende) steden Metz, Toul en Verdun mag beheren. Tevens doet Hendrik een beroep op de Turken om hun aanvalsplannen op de Balkan voort te zetten."

Karel V heeft pas laat, te laat, doorgekeken dat alle seinen voor hem op rood staan. De meeste Duitse vorsten worden opstandig.

Verzetsterker geformuleerd

De Lutherse theologen hebben – met Luther voorop – altijd een heel beperkt, gematigd verzetsterk tegen de wereldlijke overheid geleerd. Deze overheid (wel te onderscheiden van de kerkelijke) diende men in zo goed als alle dingen te gehoorzamen. En het was voor onderdrukte onderdanen dan ook beter te lijden ónder dan te strijden tégen de wettige regering. Maar vanaf de dagen van het Schmalkaldisch Verbond (1531) is er een politieke arm van protestanten aanwezig: de landsvorsten en de vrije stadsregeringen. Dit houdt vanzelfsprekend ook in dat van eventueel passief verzet overgegaan kan worden tot actief, gewapend verzet tegen de keizer. Op de vraag of dat toegestaan was, heeft een grote groep vooraanstaande Lutheranen in Maagdenburg, zowel tijdens als ook al vóór het beleg van 1551, een enorme discussie gevoerd met een stroom aan pamfletten over liet voor en tegen van het recht van verzet of opstand.

Het mag onze aandacht hebben dat Luthers vriend Nicolaas von Amsdorf in zijn *Bekandnuss / Unterricht und Vermahnung* (april 1550) een uiterst verfijnde verzetstheorie heeft ontwikkeld

waarin het aan lagere magistraten rechtens toekomt weerstand te bieden tegen de hoogste overheid. Met name in het geval dat de hoogste overheid een lagere tot zonde dwingt of het goddelijke natuurrecht schendt. Zo'n tyrannie moet bestreden worden, omdat het deel uitmaakt van het regiment van de duivel.⁷³

Karel V op de vlucht gejaagd

In het vroege voorjaar van 1552 vertoeft Karel V in Innsbruck. Met veel te weinig manschappen. Maar hij verwacht ook geen gevaar.⁷⁴ De protestantse macht die in Noord-Duitsland overeind is gebleven vindt hij niet de moeite waard om ertegen in actie te komen. Te laat heeft de keizer bericht ontvangen over de slinkse politiek van Maurits van Saksen. En terwijl Karel V bezig is zich te bezinnen op zijn mogelijke beïnvloeding van het juist weer bijeen geroepen concilie van (en in) Trente, rukkt Maurits van Saksen opeens op naar Tirol en maakt aanstalten om de keizer klem te zetten en zo mogelijk gevangen te nemen! Maurits: voor de tweede keer een verrader! Maar... nu om het protestantisme te redden? Of ook weer om zijn eigen macht te vergroten? Hoe dan ook, in allerijl vlucht het hof van de keizer over de Brennerpas naar het zuiden, terwijl Karel zelf ontkomt door naar de Karinthische stad Villach uit te wijken. Het oorlogsgevaar vanuit Zuid-Duitsland is zelfs zo dreigend dat de concilievaarders de vergaderingen in Trente opschorten.

Het blijkt nu hoe zwak Karel er opeens voor staat. In Passau komt het tot onderhandelingen waarbij de protestantse vorsten – onder aanvoering van Maurits van Saksen – intrekking van het Interim eisen, tevens vrijlating van de vorstelijke gevangenen,

een nationale godsdienstvergadering en een duurzame religievrede! De keizer geeft in augustus 1552 schoorvoetend toe door alleen de eis tot schorsing van het Interim te ratificeren, tot een volgende rijksdag de zaken verder regelt. Philips van Hessen en Johan Frederik krijgen hun vrijheid terug. In juli 1553 wordt Maurits van Saksen dodelijk gewond in een veldslag bij het plaatsje Sievershausen. Maar de keizer kan er geen voordeel uit bedenken, zozeer is hij bezig met zijn laatste, persoonlijke strijd.

Wil Karel godsdienstvrede?

Karels inzet voor religieuze zaken moet opnieuw plaatsmaken voor een oorlog. Hel gaat weer om Frankrijk, waar koning Hendrik II zijn aanspraken op Metz laat gelden. Maar Karels belegering van deze stad levert niets op (januari 1553). Dan laat Karel weten Duitsland voorgoed te zullen verlaten en de regering over te dragen aan zijn broer Ferdinand. Karel V reist naar Brussel, waar hij voorbereidingen treft voor zijn troonsafstand. Hij kan de Duitse godsdienstproblemen niet meer oplossen zonder zijn eigen geweten te belasten. De rijksdag die weer in Augsburg zal worden gehouden, schrijft Karel nog wel uit. Maar zelf zal hij er niet meer bij zijn. Als deze rijksdag op 5 februari 1555 wordt geopend, is de opkomst van de vorsten erg laag. Is men moe van de jarenlange kerkkwesies? Ook oorlogsmoe? Karel doet nog één poging om zijn broer op de juiste koers te houden: de keizer laat bij voorbaat al protest aantekenen tegen alles waardoor 'onze ware, oude, christelijke en katholieke godsdienst ook maar in het minst beledigd, gekwetst, verzwakt of geschaad zal worden'. Deze vredesgedachte zal het cch-

ter niet halen. Ze is als eenzijdig makkelijk aan de kant te zetten door de weer op krachten gekomen protestantse leidersgroep.

De vrede van Augsburg

In opdracht van Karel V heeft zijn broer Ferdinand, die hem straks zal opvolgen, op de Rijksdag van Augsburg in 1555 de religievrede voor het Duitse rijk tot stand laten komen. Het is zonder veel dogmatische discussies gereddegekomen. De hoop op herstel van de kerkelijke eenheid is nu echt opgegeven. Het zijn nu de juristen van de verschillende vorsten die hun scherpzinnige argumenten over de tafels laten rollen. De geschillen gaan dan ook voor een niet onbelangrijk deel over de kerkelijke goederen, de financiën, de rechten van de bisschoppen, en dergelijke. Na maanden van discussies en onderhandelingen komt op 25 september 1555 de rijksdag tot haar eind en op dat moment wordt de vrede van kracht. Een enkele bepaling nemen we hier in korte bewoordingen op. In de 3^e paragraaf wordt vastgelegd dat niemand mag worden beoorloogd vanwege het feit dat hij de Augsburgse Confessie aanhangt. In paragraaf 4 geldt hetzelfde voor hen die 'de oude godsdienst' blijven aanhangen. Maar de 5^e paragraaf maakt een grote uitzondering op deze bepalingen: ieder die niet tot een van de hier genoemde confessies behoort, valt buiten deze vrede. Men kan dus denken aan Zwinglianen, Calvinisten, Dopers en bepaalde sekten.

Echte vrijheid?

De meest intrigerende bepaling treffen we aan in paragraaf 11: De vrije keus van de geloofsbelijdenis geldt alleen voor de rijksdagleden, niet voor hun onderdanen; zij behoren het geloof van

hun heer aan te nemen. Kunnen ze daartoe niet besluiten, dan hebben ze het recht om hun bezittingen te verkopen en het land te verlaten. Hier geldt het principe 'cuius regio, eius religio', d.w.z. wie het land toebehoort, die bepaalt de religie ('wiens land, diens godsdienst').

Tolerantie binnen een regio ligt dus niet in de bedoeling. Maar in een aantal steden zal men wel de weg van onderlinge verdraagzaamheid moeten bewandelen; paragraaf 14 bepaalt namelijk: Waar in de rijkssteden beide confessies naast elkaar bestaan, zal dat zo blijven en moet de ene confessie de andere in haar geloof, ceremoniën en goederen vrijlaten.⁷⁵

Za heeft Duitsland zijn godsdienstvrede gekregen. Geen concilie verandert daar nog wat aan. In Trente is men trouwens al weer (in 1552) voor onbepaalde tijd uit elkaar gegaan. Pas in 1562 komen de bisschoppen weer bijeen om de nog resterende zaken af te handelen. Van toenadering tot de reformatie is absoluut niets te bespeuren: de leer van Luther, Zwingli en Calvin wordt fundamenteel verworpen. De reformatie vervloekt. De anathema's zullen nog lang naklinken!

Nederland

Karel V heeft in onze gewesten als heer een strenger beleid gevoerd dan in Duitsland. De inquisitie heeft haar werk vrijwel ongehinderd kunnen uitoefenen. In de Nederlanden is er nog geen direct verzet van de lagere magistraten te verwachten. Behalve dat men in sommige steden een grote mate van laksheid aantreft in de toepassing van de vaak strenge plakaten. Pas in de jaren '60, als Karels zoon Philips II het bewind voert, wordt het verzet sterker en kiest Willem van Oranje partij voor de onderdruken.

In 1550 heeft Karel V nog eens een zeer scherp plakkaat uitgevaardigd waaruit we enkele regels overnemen die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten: "...dat nyemandt van wat state ende conditie hy zy, en sal mogen printen, schryven, uyt-schryven, copieren, noch zijns wetens onder hem hebben [...] eenige boucken oft schriften gemaect by Marten Luther, Joannes Ecolampadius, Ulricus Zwinglius, Martinus Bucerus, Joannes Calvinus, oft andere ketters ende acteurs van hun secten." De straf is zwaar: de mannen zullen 'mitten sweerde' geexecuteerd worden, de vrouwen 'gedolven', d.w.z. levend begraven. En wie bij zijn dwalingen blijft ('persisteert') die wordt 'mitten viere' geëxecuteerd, dus op de brandstapel gedood.⁷⁶ Hoe groot het aantal slachtoffers van deze godsdienstige terreurs is geweest, zal wel nooit meer precies te achterhalen zijn, maar de honderden of duizenden martelaren zijn een onuitwisbaar getuigenis tegen 'de tvrannie die mij mijn hert doorwondt'.

Waardering voor Karel V?

Karel heeft, zoals we al eerder hebben aangegeven, gestreefd naar de 'universele monarchie', eigenlijk een middeleeuws ideaal met eenheid van troon en altaar, dat hem tot het laatst van zijn leven voor ogen is blijven staan. Zoon Philips wordt door vader nog naar voren geschoven om na Ferdinand keizer in Duitsland te worden, maar de Duitse keurvorsten willen deze Spanjaard niet beloven dat hij ooit hun keizer wordt."

Karel V heeft in het jaar van zijn aftreden nog even hoop dat zijn ideaal over een andere boeg dichterbij zal komen: Philips treedt in 1555 namelijk in het huwelijk met de Engelse koningin Maria Tudor, de rooms-

„Das thut dem alten drachen zorn“, Openbaring 12:15-17. Houtsnede uit de Lutherbijbel van 1534

katholieke opvolgster van Eduard VI. Maar het huwelijk blijft kinderloos en Maria sterft al in 1558. Karels karakter mogen we typeren als ernstig, gelovig." en tamelijk gewetensvol. Hij is trouw aan zijn kerk al ondervindt hij van de kerkelijke leiders bepaald geen vlotte medewerking. De keizer is in Duitsland gebonden aan oude rijkswetten en regelingen; die wil hij wel ten gunste van meer autoriteit voor een keizer veranderen, maar dat lukt hem niet. Intussen staat hij als wreed bekend.

Karels prioriteitenlijst is tijdens zijn lange regeringsperiode danig in de war geschopt door de Franse koning, de Turkse sultan en sommige Italiaanse vorsten al of niet in samenwerking met de vorst van het Vaticaan. Het ligt voor de hand Karel V als een teleurgesteld man te beschou-

wen. Hij trekt zich terug in een kleine villa in de nabijheid van een klooster in het Spaanse San Yuste. Daar overlijdt hij op 21 september 1558, in aanwezigheid van de aartsbisschop van Toledo. De Ioop van de reformatie heeft Karel V niet tegen kunnen houden.

De aarde komt de vrouw te hulp

Ook voor gereformeerde belijders is een evaluatie. **een** reële waardebeoordeling van Karel V en zijn optreden in kerkelijke zaken. een zaak waarin gemakkelijk te vlot kan worden geoordeeld. Een zekere waardering voor de persoon van de keizer kan ons echter ook verhinderen zijn principiële positie te minder zwaar te laten wegen. Die keus werd gemaakt tegen de

reformatie van de kerk die haar vaste basis had in de Heilige Schrift. Karel heeft die met alle hem ter beschikking staande middelen ongedaan willen maken: via rijksbepalingen op rijksdagen, via diplomatieke acties die de indruk wekten dat hij een confessionele relativist zou zijn, via gewapende strijd als de kans ook maar even aanwezig was. Maar stéeds, bij inderdaad elke poging om zijn doel te bereiken, was er een 'tegenwerkende omstandigheid' die het hem onmogelijk maakte de definitieve winst binnen te halen. We mogen ook zeggen: er was **een** Tegenstander van Formaat die het niet duldde dat Zijn werk in de reformatie van de kerk tenietgedaan werd! We belijden – in gemeenschap met alle reformatorische gelovigen – dat God Zijn Kerk bewaart, beschermt en

onderhoudt, ook tegen het woe-den van duivelse krachten! God zet de door Hem gekozen 'pion-nen' in om het keizerlijke schaakspel in de war te sturen; 'pionnen' als Frans I en Solei-man de Grote. Ze zullen het zelf niet beseft hebben dat ze door God ingezet werden om dát te doen wat Hij wilde: namelijk de keizer vangen in Gods netwerk. Maar zo kwam de aarde de vrouw, dat is de kerk, te hulp (Openbaring 12:16).

Gods welbehagen

Wie de Vrede van Augsburg overziet, kan nog veel vraagte-kens plaatsen bij het akkoord, ook vanuit de vraag waarom het God dan niet belijft heeft een nog betere ordening van Duits-land te bewerken. Maar daarin laten we ons makkelijk kennen als kleine mensjes die soms het lef hebben de machtige God te vragen naar Zijn werkwijze. Gods geheim in de geschiedenis van Karel V kunnen we niet te pakken krijgen. Het hoogste dat we doen kunnen (en moeten) is met eerbied en ontzag te luiste-ren naar Hem die heeft gezegd te willen tronen op de lofzangen van Zijn volk. En dat te letten op het Duitsland dat zoveel heeft ontvangen in de verkondiging uit het Oude en Nieuwe Testament, dat zo ernstig heeft gebeden om uitredding en dat zo krachtig heeft gezongen tot eer van God. Doen wij dat dan mogen wij – ook na vijf eeuwen – de trouw van God zien waar het Hem belijft Zijn Kerk te bewaren tegen boze aanslagen. Tegelijk dienen we te beseffen dat elke daad van God weer een nieuwe opgave is voor Zijn kerk om trouw te blijven aan het Woord van haar Heer. De tijden na de vrede van 1555 tot in de 20^e eeuw laten scherp zien hoe de krachten van menselijke idealen en ideologieën een chris-

tenvolk in de ban hebben gekre-gen. Toch zal 'een rest behouden worden'. Waar dan ook en hoe dan ook. En hier blijven we eer-biedig staan voor Gods ondoor-grondelijk welbehagen!

Drs. H. Veldman is kerkhistoricus te Zuidhorn en docent aan het Goma-ruscollege te Groningen.

⁶³ G. Groen van Prinsterer, *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*. Lei-den 1846, p. 114.

⁶⁴ Lau en Bizer, *Reformationsgeschichte*, S. K 141.

⁶⁵ Deze ongehoorzaamheid slaat op de weigering van de protestantse leiders om, zoals Karel V had gewild, te verschijnen op het concilie van Trente. Zij wilden wel meewerken aan een nationale kerkverga-dering.

⁶⁶ J. Lortz en E. Iserloh, *Beknopte geschie-denissen van de Reformatie*. Haarlem 1971, p. 155.

⁶⁷ L. Praamsma, *De Kerk van alle tijden*. Deel 2. Franeker 1980, p. 118.

⁶⁸ H. Jedin, *Handbuch der Kirchenges-chichte*, II. Freiburg 1967, S. 376; vgl. Lortz en Iserloh, *a.w.*, p. 156

⁶⁹ Naast het religievraagstuk is het Karels doel om op deze als 'geharnte' aange-duide Rijksdag van Augsburg ook de politieke verhoudingen in Duitsland te reorganiseren; en dan vooral zo dat de keizer voortaan werkelijke macht uitoe-fent over de landsvorsten en steden. Daarvoor zouden dezen in een bond onder keizerlijke leiding moeten worden verenigd. Het plan mislukt. Vgl. B. Moel-ler, *Deutschland im Zeitalter der Refor-mation*, S. 156ff.

⁷⁰ G.R. Elton, *Europa im Zeitalter der Reformation*. Hamburg 1971, S. 230. Ook: H.A. Oberman, *Die Kirche im Zei-talter der Reformation*, S. 228f.

⁷¹ Onder de protestantse theologen die naar Trente gaan bevindt zich o.a. Johan-

nes Brenz, terwijl Melanchthon onder-weg stopt als hij verneemt dat er niet echt rekening gehouden wordt met zijn geloofsgenoten.

⁷² Koning Hendrik II van Frankrijk, met wie de Duitse protestanten stevig samen-werken, is nota bene een verbeterd ver-volger van de Franse protestanten. In zijn *Edict van Châteaubriant* (1551) bedreigt hij hen met de scherpste vervolgingen. En dan te bedenken dat de Duitse prote-stantse vorsten hun doel met het verdrag van Chambord formuleren als 'die alte libertet und freiheit unsers gelibten vaterlands'! B. Moeller, *Deutschland im Zeitalter*, S. 165.

⁷³ Hierover uitvoeriger J.B. Klautke, *Recht auf Widerstand gegen die Obrigkeit?* S. 352-354.

⁷⁴ Over Karels onbegrijpelijke naïveteit vertelt G. de Boom enkele opvallende trekjes in haar boekje *De reizen van Karel V*. Haarlem 1960, p. 172.

⁷⁵ Een uitvoeriger overzicht van de vre-desbepalingen vindt men o.m. bij Lortz en Iserloh, *a.w.*, 164-166. Vgl. Oberman, *Die Kirche* etc., S. 233.

⁷⁶ H. Smitskamp en L.C. Suttorp, *Histori-sche teksten*. Zwolle 1949, p. 20-23.

⁷⁷ In september 1556, als Karel naar Spanje vertrekt, reist een gezantschap o.l.v. Willem van Oranje naar de Duitse keurvorsten om hen te berichten dat de keizer afstand doet ten gunste van zijn broer Ferdinand. Pas in februari 1558 hebben de keurvorsten hun keus voor Ferdinand bevestigd in hun vergadering te Frankfort. Over Philips II wordt met geen woord meer gerept.

⁷⁸ Karel V geloofde, wanneer hij een over-winning had behaald, dat God zijn vijan-den had verblind. Vgl. de tekst van zijn aantekeningen over de Schmalkaldische oorlog in: H. Junghans (Hrsg.), *Die Reformation in Augenzeugenberichten*. München 1973, S. 452ff.

PAUL KLEE: HET MYTHISCHE ALS MASKER

W e m I. Meijer

kunst

Zestig jaar geleden stierf Paul Klee. Deze kunstenaar is de geschiedenis ingegaan als een van de grootmeesters van de twintigste eeuw. Hij gold als het artistieke geweten van zijn tijd, en staat te boek als een van de bekwaamste docenten van het Bauhaus, de vermaarde opleiding in Weimar, waaraan ook Kandinsky verbonden was.

Sinds Klee's optreden is onze visuele cultuur aange- raakt door zijn specialiteit: vormgeving op basis van uiterst behoedzaam ontwikkelde naïviteit.

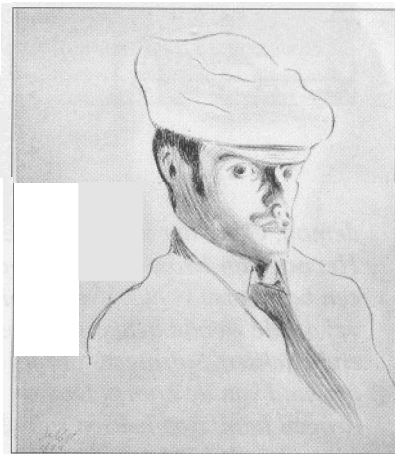
*Oppervlakkig speels-ironisch, bij nader inzien diep- ernstig, mysterieus en *Weltfremd*. Maar het vreem- de ervan valt ons bijna niet meer op. Daarom is het goed, dat er weer vragen gesteld worden, Niet 'Waf stelt het voor?' of 'Wat vind ik ervan?', maar 'Waar komt dit werk uit voort?', 'Wat stond de maker voor ogen?' en 'Welk gezichtspunt geeft toegang tot deze vormtaal?'*

Rotterdam toont Klee onder een met zorg gekozen invalshoek. Klee en het masker van de *mytho- logie*. Deze insteek is gedurfd. Immers, waar reden is om van een masker te spreken, wordt impliciet ontmaskerd. Dat is in verband met Klee nieuw en vooral prikkelend. De moderne kunstenaar heeft immers altijd gepretendeerd dat hij degene was die ontmaskerde.

Het duurt lang voor Klee zijn vorm vindt. Het gymnasium in het Zwitserse Bern zorgt voor een grondige klassieke opleiding. Zo krijgt hij toegang tot een wereld die hem altijd blijft bezig- houden, maar nooit bevredigt. Ook de godsdienst geeft niet het antwoord dat hij zoekt. Reeds in zijn scholierentijd zijn alle reli-

gies voor hem gelijk. Hij tekent dan in de marge van een geschie- denisboekje een Mexicaanse god, Wodan, Mohammed, Chris- tus en Isis, zonder rangorde. Ner- gens blijkt iets van houvast. Hij leest de wereldliteratuur, van Homerus tot Goethe, en van Heine tot Nietzsche, maar sluit zich bij geen enkel standpunt aan. Het *Fin-de-Siècle*, de ver- twijfelde slotfase van de 19e eeuw, ontnemt hem ook zijn laatste zekerheid, maar brengt hem – in het gistende München – tevens in de sfeer van de *mythe- boom*, de abrupte vloed van heel en half wetenschappelijke ont- werpen voor nieuwe, op het moderne leven toegesneden mythologieën.

Op dit achterliggende klimaat richt de uiterst studieuze catalo-

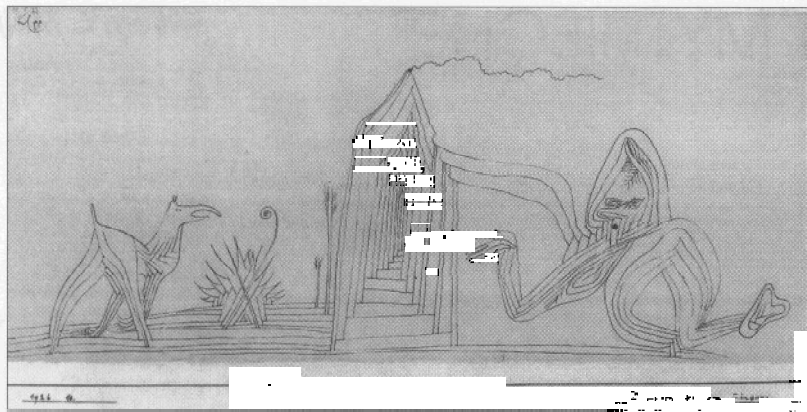

Zelf. 1. 1899, Het openingsstuk in de catalogus van eigen werk, *Het is geïnspireerd* op een zelfportret van de door Klee bewonderde Ferdinand Hodler uit 1892

gus onze aandacht. Onder leiding van de Amerikaanse onderzoek- ster Pamela Kort, wijst een aan- tal kunsthistorici een opmerkelij- ke ingang. Hun aandacht gaal uit naar Klee's fascinatie voor het gebied van de mythologie. Uit het grote aantal onderwerpen dat de revue passeert, haal ik een kernthema naar voren.

Titels die vragen oproepen

Van 1901 tot aan zijn dood, in 1940, houdt Klee zich rusteloos bezig met tekenen, etsen, aqua- relleren en schilderen, zowel op grote als op kleine formaten. In deze veertig jaar ontstaan meer dan 8000 werkstukken. Hieron- der zijn er 250 met een titel die verwijst naar een of andere god- heid of grootheid uit de geesten- wereld. Een paar willekeurige voorbeelden. *Perseus, Blik van de*

Demonen voor de ingang. 1926

demon, Geest der vruchtbaarheid, Het oog van Eros, Tekening voor een barbaarse Venus, Vrouwdiavel die de wereld beheerst, Dansende heksen, Stormgeest, Idool in het land van de koorts, De bedrogen faun, Bos-heksen (afb. 3), Hercules als kind, Vlucht voor de Hades. De complete reeks roept associaties op met mythen uit de Grieks-Romeinse, Germaanse en Oosterse wereld.

Nu is 250 op 8000 naar verhouding niet veel. Maar wat getalsmatig niet domineert, blijkt inhoudelijk van groot belang. Qua thematiek behoort deze 'goden*-groep zelfs tot de meest omvattende afdelingen. Daarbij is het geen vraag hoe Klee aan zijn religieuze titels komt. Zijn uitgebreide bibliotheek geeft het antwoord. Hiermee is echter allerm minst gezegd wat hij als kunstenaar met zijn titels bedoelde. Op dit punt gaan veel onderzoekers volgens de catalogus te kort door de bocht. Te vlot lijven zij Klee in hij een van de tijd-stromingen waaraan hij motieven ontleende. Ontleningen zeggen vaak niets over de hoogst persoonlijke omduidingen, waarvoor het werk van Klee zowel intrigerend als ongrijpbaar wordt.

Terecht maakt de catalogus er veel werk van, een aantal gangbare maar valse claims te ontzenuwen. Dit brengt mee, dat deze

publicatie is uitgegroeid tot een tamelijk geleerde studie. Er wordt kennis voorondersteld van Klee's eigen opvattingen, er wordt belangstelling gevraagd voor het intellectuele klimaat van ca. 1880-1930 en er wordt uitgegaan van interesse voor het huidige mythe-onderzoek. Wie deze moeite voor lief neemt, ontvangt echter veel.'

Noch Athene, noch Jeruzalem

Aan het begin van zijn loopbaan ziet Klee zich geconfronteerd met de erfenis van het Westen. Met de beide grote tradities - die van Athene en die van Jeruzalem - voelt hij zich opgezadeld. De oude goden stuiten hij hem voornamelijk op spot. Het antieke ideaal, de verheerlijking van het bovenmenselijke, beantwoordt hij met banaliteit. Tegen de schoonheidscanon van de klassieken rebelleert hij met cultivering van het apert lelijke en stijlloze. Maar de Griekse voortijd, de archaische, boeit. Evenals de vroeg-Germaanse. Hij neemt de christelijke traditie kwalijk dat ze de goden naar de onderwereld heeft verwezen, en als demonen gebrandmerkt. De kerk geeft hem aanstoot door onderscheid te maken tussen goed en kwaad. Daarom zoekt hij, in de lijn van de romantiek, eerherstel voor het

boze. In zijn ogen is het een onmisbare, zelfs creatieve factor. Zo begint Klee zijn carrière, zo op het oog, op een geestelijk nulpunt, maar vanuit een diep religieus verlangen. In 1902 schrijft hij in zijn dagboek 'Als herboren wil ik zijn, niets weten van Europa, volstrekt niets.'

Zelf, 1

Wat blijft er over als elke culturele canon ongeldig wordt verklaard? Alleen de criticus! In Klee's eigen woorden: 'ik en mijn demon' (ik en mijn scheppend vermogen, ik en mijn originaliteit). Klee streeft tot in de wortel naar onafhankelijkheid. Systematisch ontwikkelt hij zich tot een toegewijde leerling van niemand anders dan zichzelf. *Zelf-leerling* - aldus zijn dagboek. Met grote nauwkeurigheid stelt hij een catalogus van eigen werk samen. Deze begint met de enige titel die het begin kan markeren: *Zelf, [Nummer] 1*. Dit werk, ontstaan in 1899 (zie afb. 1), markeert het begin van zijn privé mythe. De betiteling is de uitkomst van veel nadenken. Ze Yuidt niet *Ik*, maar *Zelf*, wat doet op de verborgen kunstenaar in hem.

Hoge pretentie

Op de pretentie die hieruit voortvloeit, oefent de catalogus nadrukkelijk kritiek. Om die te kunnen begrijpen is het nodig eerst met Klee mee te denken over het scheppingsproces. Wie als vertrekpunt voor een nulloptie kiest, moet afzien van het maken van afbeeldingen. Iets afbeelden betekent het reeds bestaande navolgen. Het betekent bovendien de wereld op een willekeurig stadium vastpinnen. Volgens Klee toont de zichtbare wereld ons de toevallige natuurprocessen van een moment. Het volgende ogenblik zullen de din-

gen er weer anders uitzien. En dan gaat het nog slechts over de aarde. Op andere planeten ziet alles er anders uit. Permanent is alles in beweging. Wie parallel aan de eeuwige kosmos wil scheppen, laat de natuurlijke krachten vrij inwerken op de oer-elementen, artistiek gezien: punt en lijn, vlak en kleur. Wat uit deze toedracht voortkomt, laat zich slechts deemoedig aannemen.

Met andere woorden: Klee streeft ernaar, niet te streven. Wie met zijn kunst een doel heeft, zit fout. Die weet niet alleen waar hij naartoe wil, hij gaat ook ergens van uit. Ware kunst ontstaat even doelloos uit de kunstenaar, als de ons omrin-

gende wereld uit de kosmos. Het artistieke gebeuren is, net als de grote natuur, een zelfcreatief proces. Pas gaandeweg komen mogelijke inhouden en betekenissen aan het licht. Daarom kan het werk ook pas achteraf voorzien worden van een titel. Deze tast af wat de wereld zelf aan het licht brengt. Wie dit alles accepteert, moet erkennen dat de kunstenaar niet bezig is als een gewoon **mens**. Klee beschouwt zich niet eens als een nader te bepalen 'soort', maar als een 'kosmisch aangrijpingspunt'. Maar aangrijpingspunt van wat? Is de kunstenaar een soort medium? Ziet hij zich als een moderne mysticus? Zo ja, waarmee staat hij dan in verbinding?

Cruciaal punt van kritiek

Op dit cruciale punt zet de **kri-** tiek van de catalogus in. Klee suggereert dat het kunstwerk een geschenk is van een 'verre sfeer'. Hij doet het voorkomen dat de kunstenaar 'iets dichterbij het hart der schepping' staat dan gewoonlijk, en daar dingen schouwt die voor anderen verborgen blijven. Na uitvoerige studie besluit de catalogus: Klee komt geen stap dichterbij de oorsprong, hij voert ons steeds terug naar mythen omtrént de oorsprong, d.w.z. naar de **culture-** le canon – die hij achter zich wilde laten. Een van de schrijvers: 'Klee z'n toegang is niet die van een directe ervaring, die stamellend en verrukt weergegeven wordt'. We krijgen geen verslag van een werkelijke mystieke ontmoeting, geen spontane uiting van dingen die in droom of visioen zijn gezien. Het is 'pseudo-mystiek'. Zo men wil 'meta-mystiek'. In feite gebruikt Klee slechts de **methode** van de mysticus, zonder dat daar een werkelijke ervaring achter ligt. Weliswaar beweegt hij zich van de fysieke naar de geestelijke sfeer, maar vervolgens abstraheert hij van elke bekende betekenis. Wat tot stand komt is de suggestie van naar alle zijden open staan, zonder zich aan enige concrete inhoud te verbinden. Dat deze suggestie meer dan een artistiek spel is, wordt door Klee in artikel 5 van zijn **Creatieve Confessie** zo onder woorden gebracht: 'Uit abstracte **formelementen** wordt, boven hun vereniging tot concrete wezens of tot abstracte dingen zoals getallen en letters uit, tenslotte een formele kosmos geschapen, die met de grote schepping zo'n formele overeenkomst vertoont, dat men er maar even over hoeft te ademen om de uitdrukking van het religieuze, de religie tot daad te laten worden.' Men hoeft maar even

Bos-heksen. 1938

Godin. 1939

zijn adem over dit soort werk te laten gaan....Zeker, maar voor het eerst zijn onderzoekers hier toe niet meer bereid. Zij maken onderscheid tussen werkelijke mystiek en dat wat er slechts formeel op lijkt. Zo komt uiteindelijk de weg vrij om Klee naar zijn **reële** prestaties te beoordelen en niet langer naar zijn pre-tenties.

N.a.v. de tentoonstelling *Paul Klee en het masker van de mythologie*, tot 21 mei in Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam. (info) 010-4419435. In iets andere samenstelling werd deze expositie eind vorig jaar in München gehouden. Catalogus, groot formaat, Duits- en Engelstalig: *Paul Klee - In der Maske des Mythos*. Köln 1999. Prijs: in de museumwinkel f. 59.50. ISBN 3-7701-5237-9. Gebonden ISBN 3-7701-5236-0

¹ Wie zich hier in verdiept, ziet hoe theologen als K. Schilder (bijv. in *Bij Dichters en Schriftgeleerden*) en K. H. Miskotte (bijv. in *Edda en Thora*) verbazend rechtsreeks in rapport met hun tijd studeerden en **publiceerden**.

Amersfoort-Nieuwland – Aangenomen: J.R. Geersing te Berkel en Rodenrijs.

Hoogkerk – Bedankt: R.Th. Poste Ommen.

Soest/Baarn – De gereformeerde kerk van Baarn is opgeheven en samengevoegd met de gereformeerde kerk van Soest.

Leerdam – Beroepen: R.F. Telgenhof, kandidaat te IJsselmuiden.

Kampen – Aan de Theologische Universiteit slaagden voor het doctorale examen de heren G.A. den Broeder, wonende te Almere, J.M. Burger en J.H. Kim, wonende te Kampen. J.M. Haak, wonende te Zwolle en G.J. Pruijssen, wonende te Amsterdam.

TV-kerkdienst – Op D.V. 2 april a.s. (11:30 uur) zal de Stichting Zondtijd voor Kerken een TV-kerkdienst uitzenden vanuit de Gereformeerde Kerk te Zeewolde. Voorganger zal in deze dienst zijn ds. J. Beekhuis.

Beroepbaar¹

Kandidaten:

M.F. Verhoeff, Heemskerckstraat 91, 8023 VJ Zwolle, 038-4541238
J.J. Drijfhout, Wortmanstraat 38, 8265 AD Kampen, 038-3326239
R.F. Telgenhof, Rietgors 83, 8271 GK IJsselmuiden, 038-3330779
G.A. den Broeder, Springendallaan 259, 1333 WS Almere-Buiten, 036-5290520
G.J. Pruijssen, Poederooiestraat 108, 1104 CL Amsterdam, 020-6919459

Predikanten:

J. de Wolf, Mignonpad 22, 3816 ET Amersfoort, 033-4728793

uit de kerken

P.E. Lameris, Curiestraat 42, 7909 BT Hoogeveen, 0528-233481.

A. Scheringa, Sluisstraat 7, 4251 AV Werkendam, 0183-500488
A. Kroezen, Laan van de Eekharst 233, 7823 AE Emmen, 0591-674015

¹ Nieuwe opgaven en wijzigingen: H.Prins, tel. 038-3331242

HANDBOEK 2000

Compleet overzicht met alle gegevens van de Gereformeerde Kerken in Nederland, gerangschikt per particuliere synode en classis op alfabet. Met diverse registers, waarmee u snel en eenvoudig de juiste informatie bij de hand heeft.

Gegevens over onder meer. Kerken, Predikanten, Generale Synode, Theologische Universiteit, Onderwijs, Bladen, Buitenlandse Kerken. Nu ook met emailadressen (voor zover bekend).

Verschijsning eind maart / medio april 2000.

Verkoopprijs f 18,50
ISBN 90 5294 199 8

Uitgave: Print Media

Distributie: Profiel Uitgeverij
Postbus 7
9780 AA Bedum
tel. (050) 301 21 44
fax (050) 301 27 32
email info@profiel.nl / handboek@scholma.nl

Te bestellen bij de boekhandel en Profiel Uitgeverij

OPROEP

Vaak wordt het Handboek rechtstreeks verkocht via een of meerdere contactpersonen binnen uw gemeente. Bent u zelf contactpersoon en heeft u nog niets van uw verkoopkanaal (boekhandel / uitgeverij) vernomen, neemt u dan a.u.b. hierover contact op met Profiel Uitgeverij (mevr. J. Madema). Tel. 050-301 21 44; email handboek@scholma.nl.

'HET LAM, VOOR ONS OP AARD' GESLACHT

lied van de week

Als kind was ik gefascineerd door twee pagina's die in mijn psalmboekje voorafgingen aan de berijmde psalmen. 'Verklaring gevoegd bij het Authentiek Afschrift der Psalmen', stond er boven. Maar **het** was niet die verklaring die **mijn** aandacht trok, ik ging gelijk naar de namen die onder de verklaring waren afgedrukt. '**Is** geteekend', stond daar en dan volgde er een reeks prachtige namen: A. v.d. Berg (had hij geen voornaam, vroeg ik me af?), Joannes van Spaan, Rutger Schutte, Josua van Iperen, Jacobus Hinloopen, Georgius Lemke, Dirk Semeins van Binnevest, Theodorus Lubbers en Henrikus Johannes Folmer. Zulke prachtige namen kwam je toch niet vaak tegen, vond ik. En de mooiste moest dan nog komen: Pieter Leonard van de Kasteele. **Die** naam stond apart. Erboven stond 'Mij present' en eronder: 'Amanuensis van de Edele Mog. Heeren Commissarissen tot verbetering der Rijmpsalmen'. Ik was blij mei die namen want, zoals een ander tijdens de preek orgelpijpen telde, zo las en herlas ik die namen en fantaseerde over de personen die erachter schuilgingen en over het kasteel waar Pieter Leonard vandaan kwam. Stiekem hoopte ik dat ooit zou blijken dat een van hen **mijn** voorouder was...

Jaren later kwam ik de namen die mij toen zo fascineerden weer regelmatig tegen. Want in de geschiedenis van het Nederlandse kerklied nemen zij een belangrijke rol in. Een van hen, de man met de mooiste naam, schreef de tekst van het lied voor

zondag 9 april: Pieter Leonard
van de Kastele.

Pieter Leonard van de Kastelee leefde van 1748 tot 1810. Hij studeerde rechten en theologie, was advocaat in Den Haag, raadspensionaris van Haarlem en staatsraad onder Lodewijk Napoleon. Samen met zijn vriend Hieronymus van Alphen (de man van 'Jantje zag eens pruimen hangen') publiceerde hij de gedichtenbundel 'Proeve van stichtelijke mengelpoëzij'. Als amanuensis van de twee regeringsvertegenwoordigers, Baron van Lynden en mr. Hoog, was hij nauw betrokken bij de Psalmberijming van 1773. Ook bij de samenstelling van de Evangelische Gezangen speelde hij een belangrijke rol, ditmaal als gecommiteerde voor Zuid-Holland. Zijn literaire belangstelling uitte zich in zijn bemoeienissen met het kerklied, in vertalingen van gedichten van Gellert en Klopstock en in zijn vertaling van het werk van de Keltische bard Ossian.

Pieter Leonard deelde zijn belangstelling voor het kerkelijk gezang met vele vrienden. Hieronymus van Alphen kende hij uit zijn studietijd en samen met hem en met Rutger Schutte, Ahasverus van den Berg en Jozua van Iperen maakte hij deel uit van het dichtgenootschap Kunstliefde Spaart Geen Vlijt. Samen waren ze nauw betrokken bij de totstandkoming van de psalmberijming 1773 en vervolgens ook bij de realisatie van de bundel Evangelische Gezangen (1806). In de Evangelische Gezangen werden 15 liederen van Van de

Kasteelen opgenomen. Enkele daarvan zijn: 'Ontsluit o Heer! Ontvlam **ons** hart' (nr. 119; in een bewerking van H. Hasper ook opgenomen in het Geref. Kerkboek), 'Dit is de dag, dien God ons schenkt' (nr. 112; met minder strofen ook te vinden in het Geref. Kerkboek) en 'Rust mijn ziel, uw God is koning' (nr. 22; bekend via de Herv. bundel uit 1938).

tekst

Lied 110, 'Het Lam, voor ons op
aard' geslacht', is eveneens van
Van de Kastele. Het is opgeno-
men in de rubriek **Bijbelliederen**,
met een verwijzing naar Openba-
ring 5, 12: 'Het Lam **dat** geslacht
is, is waardig te ontvangen de
macht en de rijkdom en de wijs-
heid en de sterkte, en de eer en
heerlijkheid en de lof. Die tekst
is in zijn geheel verwerkt in stro-
fe 1. De volgende strofen zijn te
zien als uitwerking van strofe 1;
ze sluiten aan **bij** Hebr. 2, 17-18
en Openb. 14, 14-16.

De vier strofen vormen samen een afgerond geheel. Toch zijn ze in deze vorm niet bij Van de Kastele terug te vinden. Oorspronkelijk **maken** ze namelijk deel uit van een dichtwerk dat uit maar liefst 83 coupletten bestaat en dat gaat over Jezus' persoon en werk. Voor de **Evangelische Gezangen** **was** dat te lang; daar werden slechts 47 coupletten opgenomen, onder de titel 'Jezus grootheid'. Evenals het oorspronkelijke dichtwerk is het lied hier verdeeld in 'afdeelingen'. In de **Herv.** bundel uit 1938 is het lied opnieuw ingekort en ook opgedeeld; gcz. 28 'Komt Chris-

110 Het Lam, voor ons op aard' geslacht

bij Openbaring 5:12

wijze: Ich dank dir schon durch deinen Sohn 1595 / Michael Prätorius 1610

- 2 Hij, die als Hogepriester leeft,
en met zijn Geest ons zegent,
Hij is 't, die moed en sterkte geeft,
wat kwaad ons ook bejengt.
- 3 Die in ons oog de moeite leest,
toont ons zijn medelijden;
Hij is, als wij, verzocht geweest
en sterkt ons, als wij strijden.
- 4 Hij komt en draagt de gloriekroon;
God toont zijn welgevallen
en geeft aan Hem, als Mensenzoon
het oordeel over allen.

Pieter Leonard van de Kastele (1748-1810)

tenschaar, komt knielen wij' bevat 6 strofen uit het origineel en gez. 41 'Het **Lam**, voor ons op aard'geslacht' 13. Van 13 strofen in 1938 naar 4 in 1973 is dan niet zo'n grote stap meer. De vier coupletten van het huidige lied zijn de strofen 48, 56, 58 en 63 uit de oorspronkelijke tekst. Het lied vormt nu een mooi geheel, waarin weinig meer te bespeuren is van de oorspronkelijke breed-sprakigheid en de eindeloze aandacht voor details. Die gedetail-leerdheid en breedvoerigheid is kenmerkend voor de tijd van ontstaan. Dat geldt ook voor het onderwerp: Jezus. In de 18de en vroege 19de eeuw concentreerde men zich in liederen graag op de persoon en het werk van Jezus; Hij was immers de belangrijkste aanleiding tot het zingen van *gezangen* naast de psalmen.

Melodie

In de Evangelische Gezangen

kreeg het lied 'Jezus grootheid' de melodie van het Duitse lied 'Ich danck dir schon, durch deinen Sohn'. De melodie werd genoteerd in hele noten en zo werd het ook gezongen, in een gedragen tempo. In de Herv. Bundel uit 1938 zijn die hele noten verdwenen en in het Liedboek is er nog minder van terug te vinden. Hier heeft de melodie zijn oude gestalte weer teruggevonden. '1595/Michael Prätorius 1610' staat er rechts boven de melodie; 1595 is het jaartal waarin een Tsjechische bundel verscheen waarin de melodie was opgenomen; 1610 is het jaar waarin een meerstemmige bewerking van het lied werd gepubliceerd in de bundel *Musae Sioniae* van Michael Praetorius. De melodie is overigens nog ouder; ze werd rond 1570 in de omgeving van Neurenberg geschreven. bij het lied 'Ach Herre Gott, mich treibt die Not' van Anthonius Olm.

De melodie heeft een beweeglijk karakter met een sterke ritmische profilering. Opvallend daarbij is de derde regel, waar het tweedelige ritme wordt afgewisseld met driedeligheid. Het aanleren gaat het best door duidelijk voor te zingen, en per twee regels te laten nazingen. Let op de overgang van r. 3 naar 4: hier is geen rust en de slotnoot van r. 3 op 'kracht' is geen drie tellen maar twee. Wanneer de melodie wordt gezongen vanuit de halve noot, dus ook in r. 3, dan gaat de overgang probleemloos. De melodie is ook zo geschreven: vooraan de melodie staat een half nootje met een 1 erboven en dat wil zeggen dat de melodie in de *tactus minor* staat en dat de neerslag dus op de halve noot komt.

Woord en toon?

Je kunt je afvragen of een tekst van rond 1800 past bij een melodie uit de late 16de eeuw. Pieter Leonards tekst werd gezongen op een niet-ritmische versie van de melodie, langzaam en breeduit, terwijl de oorspronkelijke melodie werd geschreven in samenhang met een heel ander type tekst. Daar kun je tegen in brengen dat de tekst van lied 110 inmiddels wezenlijk anders is dan de oorspronkelijke, ze is beperkter en beknopter en daardoor ook krachtiger. Hoe het ook zij, een werkelijke samenhang tussen tekst en melodie is er niet. De melodie in de versie van Praetorius is echter te mooi om haar te vervangen door de saaie isometrische versie: bovendien geeft ze de ernstige tekst een beweeglijke toets.

A. de Heer-de Jong, *is musicus en publicist (kerk)muziek en liturgie. Zij woont in Amersfoort*

Kopiëren van dit artikel is toegestaan, maar een uitsluitend kopiëren van het **lied** is niet geoorloofd.

Discipline in het bidden

Ds. Pieter Boomsma schreef in het *Centraal Weekblad* van 18 februari ever het belang van discipline in het bidden en bijbellezen:

Ik bid nooit

"Ik bid eigenlijk nooit", zei ze. "Of, je zou ook kunnen zeggen dat ik de hele dag bidt." Ze legde uit wat ze bedoelde. "De Heer is bij me, zo voel ik dat. Ik praat gewoon tegen Hem terwijl ik bezig ben of onderweg, ben." Als kind heeft ze het zo niet geleerd. maar in de loop van de tijd is het gegroeid. Samen met anderen bidden, of samen met iemand anders, ligt haar niet. Misschien wel omdat ze nogal **wat** gebedsbijeenkomsten heeft meege-maakt die niet altijd even opbouwend waren.

"Mensen gebruiken soms zo vreselijk veel woorden om te zeggen wat ook kort gezegd kan worden." Wat dat betreft, kan ik haar geen ongelijk geven. Menige bidstond wordt minder plezierig doordat men zich **niet** weet te beperken, of door het taalgebruik. **Neem** alleen al het veelvuldig gebruik van het woord 'Heer'. Wanneer iemand dat in elke zin een paar keer uitspreekt, kan het gaan kriebelen.

Levenshouding

Haar manier van bidden kun je zien als wat Paulus bedoelt wanneer hij schrijft: bidt zonder ophouden. Dat is *een levenshouding*. Daarbij gaat het er zeker niet om dat je de hele dag met je ogen dicht en je handen samen zou moeten zitten. Maar is het goed wanneer je die vorm van hiden, dat voortdurende besef van de nabijheid van God, zet tegenover Pen *moment van rust*, waarin je je gedachten ordent en met de Here God deelt wat je bezighoudt? Zou het niet zijn bedoeling zijn dat we beide in

praktijk brengen? Trok Jezus zich niet regelmatig terug om in alle stilte met zijn Vader te zijn?

Ongestructureerde vaagheid

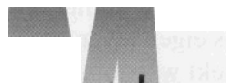
Ik heb de indruk dat zo'n manier van bidden vooral te maken heeft met *ongestructureerde vaagheid*. Een vaagheid die steeds duidelijker binnensluipt in het geloofsleven van steeds meer goedwillende mensen. In plaats van het maken van een duidelijke keuze, van het nemen van tijd voor belangrijke zaken, gelooft men intuïtief een onderdeel van ons leven en dus ook **van** ons geloven. Maar we hebben meer nodig dan dat.

In een *gebedskring* kwam een verhaal uit het Oude Testament ter sprake. In dat verhaal ging het over iemands gebedstrouw. Een aantal aanwezigen, allemaal meelevende gelovigen, kende het hele verhaal niet. Dat deel van de bijbel had men kennelijk nooit gelezen. **Ook** dat zou een voorbeeld kunnen zijn van ongestructureerd geloven. Je leest wel in de bijbel, maar daarvoor *kies je wat je aanspreekt*. Evangelieverhalen, psalmen. Het lezen van het hele boek komt er niet van. Dat zou kunnen betekenen dat je jezelf een heleboel moois onthoudt. Veel goeds dat de Heer wellicht voor je in petto heeft, ontdek je niet.

Leerling-zijn

Wie gelooft, is per definitie een leerling. Dat vraagt om enige discipline. Niet dat we geroepen zijn om krampachtig te leven en van alles te moeten, maar een beetje orde helpt wel om op de weg van de *navolging* van Jezus te groeien en gezond te blijven. Wie alleen het gevoel volgt, bidt *waarschijnlijk* steeds minder. En met bijbel-lezen en kerkgang zal dat niet anders zijn.

G.J. van Middelkoop

Uitstraling

Uit een artikel van D. Koole in *De Wekker* van 4 februari knippen we:

De mate, waarin de christen in zijn *dagelijkse* omgeving iets van zijn geloof uitstraalt en de wijze waarop hij dat doet, is natuurlijk afhankelijk van allerlei factoren, als daar zijn: karakter, inzicht, durf, twijfel, onzekerheid en wat al niet meer, maar **als** er in ons leven sprake mag zijn van een levende relatie met Christus, dan kan het niet anders of **voor** onze omgeving moet iets voelbaar en merkbaar zijn van de *heilige drang* om iets van de eigen *geloofsrijkdom* op anderen over te dragen. Wie van die drang niets voelt, heeft zich ernstig rekenschap te geven van de vraag of het geloof in zijn of haar leven eigenlijk wel uitgaat boven de traditionele, godsdienstige *omlijsting* waarmee het leven omgeven kan zijn. zonder dat het het echte middelpunt daarvan vormt. Wie van het Woord van God iets wil doorgeven aan anderen, zal zelf bij en uit de werkelijkheid van dat Woord moeten leven. Wie het leven met God naar buiten wil aanprijzen als het enige echt gelukkige leven, zal zelf God moeten kennen en niet slechts mogen leven bij een vage *godsvoorstelling*, bij een *godsidee* dat door opvoeding, onderwijs of intellectueel *onderzoek* is verkregen, maas waaraan de dimensie **van** het levende omgang met God ontbreekt.

Concrete werkelijkheid

Hoe zullen we met anderen over

zonde in het algemeen en over concrete zonden en verkeerdheden in het bijzonder kunnen praten, als in ons eigen leven het besef ontbreekt wat zonde in bijbelse zin wezenlijk inhoudt? Welk effect zal ik van mijn woorden mogen verwachten als de *werkelijkheden die ik er mee uitdruk, niet door mij heen zijn gegaan?* Wringt *het* hier niet vooral, als we zoeken naar een antwoord op de vraag hoe het komt dat **wc** de wereld om ons heen vanuit ons geloof maar zo weinig hebben te zeggen? Waarschijnlijk zit hier ook de oorzaak van de veel gehoorde klacht dat het in onze dagen ook met de onderlinge uitwisseling van geloofservaringen binnen de gemeente van Christus maar zo mager is gesteld. We kunnen trouwe **kerkmensen** zijn, ons sterk maken voor de conservering of modernisering van de goede orthodoxe leer, bijdragen leveren aan discussies over het gezonde Gereformeerde denken en toch vreemd zijn aan de geestelijke werkelijkheden, die volgens de Bijbel voorwaarde zijn voor *een echt leven met God*.

God echt kennen

Wanneer zondag 47 van de Heidelbergse Catechismus de eerste bede van het Onze Vader "*Uw naam worde geheiligt*" verklaart, heet het: "geef ons cerstelijk, dat wij U recht kennen, en U in al uw werken, in welke Uw almachtigheid, wijsheid, goedheid, gerechtigheid, barmhartigheid en waarheid klaarlijk schijnt, heiligen, roemen en prijzen: daarna ook, dal wij al ons leven, gedachten, woorden en werken, alzo schikken en richten, dat Uw naam om onzentwil niet gelasterd, maar geëerd en geprezen 'worde'. Wat hier in een **wat** verouderde terminologie wordt gezegd is zeer terecht: aan alles gaat het rechte kennen van God vooraf: En de weg waarlangs de

Here Zich doet kennen is de *omgang met Zijn Woord*. Dááruit is Zijn gang door de geschiedenis van wereld en mensheid af te lezen. Alleen uit dat Woord en bij het licht dat de Heilige Geest erover ontsteekt, zal de Individuele gelovige en zal de gemeente als vergadering van gelovigen de verborgenheden van het Koninkrijk der hemelen leren verstaan. Zonder die kennis zal mijn spreken over God met anderen in ijle theorie en vage filosofie blijven hangen en daardoor niet overtuigend overkomen.

Wat jonge mensen van een preek verwachten

In Re Wekker van 4 februari vertelde prof. dr. WH. *Veleva* over een regionale ontmoeting van jeugdverenigingen, waar het thema was: de preek.

Het was voor de aanwezigen en ook voor mij een verrassing dat ze de opening aan het werk gezet werden: niet door eerst te luisteren. maar door *eerst drie vragen te beantwoorden*. Ze werden *op* schrift uitgedeeld, met balpen erbij. Ik citeer wat er op het papier stond: 'Geef in drie punten aan wat je doet aan voorbereiding op de zondagse eredienst of daarna. Geef in drie punten aan wat je verwacht van de preek. Geef in drie punten aan wat je verwacht I belangrijk vindt met betrekking tot een prediker'.

Vorbereiding op de zondag

De antwoorden op de eerste vraag over de voorbereiding op de zondagse eredienst waren het minst in aantal. Ik geef enkele opmerkingen weer: Bidden om een preek waar je wat aan hebt; bidden om de opening van mijn hart voor het Woord; vragen dat God de dienaar nabij zal zijn; dat ik zelf geraakt mag worden: vragen om een zegen, zodat we er

mei elkaar in het gezin over kunnen praten; bidden dat ik niet met andere dingen bezig zal zijn: de Heere danken dat we het Woord mogen horen en dat we nog naar de kerk kunnen gaan; zaterdagavonds niet te laat naar bed en dan de Bijbel of **een** goed boek lezen; ervoor zorgen dat ik zondags uitgerust naar de kerk kan gaan.

Wie dit leest mag zeggen: deze opmerkingen getuigen van *een positieve instelling*. Gelukkig dat er jongeren zijn die zo zondags de eredienst tegemoet gaan.

Door sommigen werd gevraagd om na afloop van de dienst met elkaar over de preek te kunnen praten. Of dat voor elke zondag bedoeld was weet ik niet. Rij meer dan één is daar behoefte aan.

Verwachting van de preek

Op de tweede **vraag** kwamen nogal wat antwoorden, meer dan op de eerste vraag. Ik vat ze samen:

Velen vragen om *eenvoudige, duidelijke, begrijpelijke praktische preken*, waarin de weg der zaligheid wordt gewezen, ingegaan wordt op het leven met God en op het christen-zijn in deze wereld.

Bekering en bemoediging moeten aan de orde komen, zoals ook de drie stukken uit de Catechismus.

Met betrekking tot de predikant wordt gevraagd om *persoonlijk contact*, ook om *oogcontact*. De dominee moet zo preken dat je voelt: *hij kent zelf de Heere en hij staat volledig achter wat hij zegt. Hij staat tegelijk ook naast jonge mensen. Hij kent hun vragen*.

Een herhaaldelijk geuit verlangen is, dat de Schrift wordt uitgelegd en persoonlijk, praktisch en pastoraal wordt toegespitst. Het verlangen naar een boodschap voor *iedereen*, bekeerd en onbekeerd. We verlangen door een preek geraakt te worden, zodat

een mens vernederd en God verhoogd wordt.

Er was één papier bij de antwoorden, waarop de vragen werden beantwoord met "niets". Ik verwacht van de preek niets. Je vraagt je af, is dit antwoord ingegeven door een teleurstellende ervaring of door onverschilligheid. Het **was** er maar één onder de velen. Ook deze jongen of meisje heeft aandacht nodig. Tk ga nog even verder.

Verwachting van de predikant

De derde serie vragen. Van de predikant wordt verwacht dat hij de Schrift uitlegt en een boodschap heeft voor Jonge mensen; dat hij hen jaloers maakt tot een leven met God. Dat je voelt: hij beleeft het zelf en vertelt daar ook wel iets van. Recht door zee en praktijkgericht, zo is de wens. Een dominee die de gemeente op zijn hart draagt en haar noden in het gebed verwoordt. Geen komedie in de preek, las ik op een briefje. *Actueel, in de taal van vandaag, gericht op de mens van vandaag.* Dus *praktisch, bewogen en schriftuurlijk, niet langdradig, maar ernstig*. Bij deze weergave laat ik het. Ik vind deze antwoorden overwegend positief. Hier en daar steekt er wat kritiek achter bepaalde opmerkingen. Toch is die niet negatief bedoeld. Integendeel: ik hoor in deze antwoorden een *schreeuw om echtheid, om oprechtheid, om* als jong mens eerlijk behandeld te worden met woorden over zonde en genade. Het trof mij dat de jongeren ook duidelijk over het stuk van schuld en ellende willen horen. met als perspectief de verlossing door het werk van Christus.

We kondigen hier kort enkele nieuw uitgekomen boeken aan. Mogelijk komt ons blad in een bredere bespreking op één of meer titels nader terug.

Je levensweg hervinden door M. Ramaker.

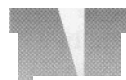
Dit boekje gaat over het omgaan met lijden, moeite en verdriet. Marleen en Oswin Ramaker verloren een paar jaar geleden hun zoon: na maandenlange vermissing bleek hij te zijn verdronken. Wat zij doormaakten in die periode van grote onzekerheid en daarna, heeft de auteur geïnspireerd tot het schrijven van dit boek. Daarin staat niet hun verhaal centraal, maar de lessen die zij leerden tijdens en na deze diep ingrijpende gebeurtenis in hun leven. Het boek gaat in op vragen als: Hoe kunnen we elkaar in deze dingen helpen? Hoe maak je Gods genade zichtbaar in het leren leven met een open einde? Door middel van ervaringen van anderen en door middel van voorbeelden uit de Bijbel tracht de schrijfster de lezer stapsgewijs te helpen bij het verwerkingsproces.

Uitgeverij Plateau Barneveld, f 24,75 (142 blz.)

Jona, een psychodrama door dr. L. Wierenga.

Met deze literaire studie over Jona wordt een drieluik afgerond, waarin de auteur literatuurwetenschappelijke onderzoeksmethoden hanteert bij zijn lezing van de bijbelverhalen en van de theologische traditie. In 1996 verscheen *De macht van de taal/de taal van de macht*, en in 1997 *De pen van een die vaardig schrijft*. In *Jona, een psychodrama* heeft de auteur een volledig bijbelboek met literatuurwetenschappelijke methoden benaderd

H. Prins

nieuw uitgekomen

en onderzocht welke betekenissen er via zo'n benadering aan kunnen worden toegekend. Aan de orde komen met name tekstsoort en structuur, narratologie en intertekstualiteit, receptie en interpretatie, met ruime aandacht voor de psychologische thematiek.

Uitgeverij Voorhoeve Kampen: f 59,90 (315 blz.)

Het ontstaan van Israël door ds. W.J.J. Glasliouwer en dr. W.J. Ouweneel.

Dit boek, geschreven als naslagwerk, geeft de geschiedenis weer van het volk Israël, zoals beschreven in het Oude Testament, maar ook in het licht van de wereldgeschiedenis waarin zoveel grote machthebbers hun rol speelden. Enkele onderwerpen uit het boek zijn: Abraham en de aartsvaders, de wortels van de holocaust, van de Sinaï tot de Jordaan, de verovering van het land en de ballingschap en de terugkeer. Het boek bevat veel overzichten, tabellen, foto's en illustraties.

Uitgeverij Telos Amsterdam, f 19,75 (238 blz.)

Die mij heeft liefgehad door P. de Vries.

Met dit boek, dat als ondertitel heeft *De betekenis van de gemeenschap met Christus in de theologie van John Owen (1616-1683)*, promoveerde de auteur op

11 oktober aan de Theologische Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland te Apeldoorn. In deze dissertatie onderzoekt de auteur de theologie van John Owen, een puritein en één van de belangrijkste Engelse theologen uit de zeventiende eeuw, vanuit het aspect van de gemeenschap met Christus. De auteur tracht aan te tonen dat Owens visie op de gemeenschap met Christus consequenties heeft voor alle onderdelen van zijn theologie.

Uitgeverij Groen Heerenveen, f 49,95 (454 blz.)

Liefdevol oog en open oor onder redactie van dr. H.C. van der Meulen.

In dit **handboek** willen de auteurs een belangrijke bijdrage leveren aan de toerusting van pastoraal werkers. Zij doen dit in de eerste plaats door een visie te ontwikkelen op het pastoraat en de plaats van het pastoraat in de gemeente. Vervolgens gaan zij uitgebreid in op de pastor zelf, het bezoek, het gesprek en de rol van de Schrift in het pastoraat. In het tweede deel van het boek geven verschillende auteurs bezinnende en praktische informatie over de vele vormen van pastoraat, waaronder zieken-, jongeren-, huwelijks-, rouw- en ouderenpastoraat.

Uitgeverij Boekencentrum Zoetermeer, f 57,50 (340 blz.)

Persbericht

GSEV-jubileumcongres 8 april, Hogeschool Windesheim, Zwolle

IN DE BAN VAN DE ECONOMIE

Sociaal-economische ontwikkelingen en de persoonlijke levenssfeer

Het GSEV viert zijn 50-jarig jubileum met een boeiende bezinningsdag over sociaal-economische ontwikkelingen en hun invloed op onze persoonlijke levenssfeer. Meer en meer blijken het **publieke**, maatschappelijke en het persoonlijke leven met elkaar **vermengd te raken**. Tweeverdienerschap, kinderopvang, 24-uurseconornic, stress-samenleving, flexwerken, levenslang leren, loopbaanbegeleiding zijn zaken die onze aandacht vragen. Bezinning op een christelijke houding en levensstijl in deze tijd is geboden.

Dr. J.J. Graafland, econoom en theoloog, per 1 mei bijzonder hoogleraar economie, onderneming en ethiek aan de Katholieke Universiteit Tilburg, spreekt onder de titel: **In de ban van de economie: over actuele trends en hun grens**.

Arie Slob, fractie-voorzitter van het GPV in de Zwolse gemeenteraad, voert een gesprek met Marten Pieters, manager bij KPN n.a.v. stellingen betreffende de 24-uurseconomie. **De morele dimensie in de 21ste eeuw en de verantwoordelijkheid van de kerk** is de intrigerende titel van het referaat van prof. dr. J.P. Ralkenende, Tweede-Kamerlid voor het CDA en bijzonder hoogleraar christelijk-sociaal denken aan de VU.

Tijs van den Brink, van EO Radio 1, interviewt een aantal mensen, die op sociaal-econo-

misch gebied bewust als christen in de samenleving staan:

H. van der Lee, directeur Tear Fund, J. Suk, directeur CBMC Nederland, mevrouw M.A. Vreekamp-van den Berg, zaken-vrouw en directeur van een oliehandel, E. Fortuijn, directeur van Happy Gift (Happietaria's).

Een cabaretoptreden vindt tijdens het morgenprogramma plaats.

Het middagprogramma begint met een optreden van het Gereformeerd Kamerkoor Amersfoort o.l.v. Jannes Munneke.

De jubileumviering vindt plaats op 8 april 2000 in Hogeschool Windesheim, Campus 2-6, Zwolle. Inschrijvingen koffie vanaf 9.30 uur.

Aanvang 10.00 uur.

Prijzen: GSEV- en GMV-leden f 15, niet-leden f 30. De lunch is gratis.

Na afloop receptie.

Nadere inlichtingen: secretariaat GSEV, tel. 070 3000363.